

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnat osana toimijuutta asumiseen liittyvissä keskusteluissa

Tiia Pesonen
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiaalityö
Maisterintutkielma
Huhtikuu 2020

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department Sosiaalityö	
Tekijä/Författare – Author Pesonen, Tiia			
Työn nimi / Arbetets titel – Title Kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnat osana toimijuutta asumiseen liittyvissä keskusteluissa			
Oppiaine /Läroämne – Subject Sosiaalityö			
Työn laji/Arbetets art – Level Maisterintutkielma		Aika/Datum – Month and year Huhtikuu 2020	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 64
Tiivistelmä/Referat – Abstract Kehitysvammaisten ihmisten asema ja rooli palvelujärjestelmässä ja yhteiskunnassa ovat muotoutuneet kuntouttavasta ja passiivisesta kohteesta aktiivisen toimijan rooliin, jolla on samat oikeudet kuin muillakin ympärillä olevilla ihmisillä. Konkreettisia muutoksia näkyy esimerkiksi laitosasumisen purkamisessa ja palvelujen yksilöllistämisen muodossa. Kehitysvammaisten ihmisten asumisen järjestämisen tavoista on ollut keskustelua vuosikymmeniä ja tilalle on pyritty tuomaan yksilöllisempiä asumisen ratkaisuja ja tavanomaisten ryhmäkotien rinnalle on alettu miettiä muunlaisia asumismuotoja. Maisterintutkielmassa tutkitaan helsinkiläisen kehitysvammahuollon sosiaalityön asiakkaiden ja heidän sosiaalityöntekijöidensä välisiä asumiseen liittyviä keskusteluja ja etsitään vastauksia siihen, millä tavalla kehitysvammaisen asiakkaan oma toimijuus, tahto, ja valinnat rakentuvat keskustelussa. Tutkielman kohderyhmä on rajattu lievästi tai keskivaikeasti kehitysvammaisiin, puheella kommunikoiiviin asiakkaisiin ja heidän sosiaalityöntekijöihinsä. Maisterintutkielma perustuu teoriataustaltaan sekä sosiaaliseen konstruktionismiin että etnometodologiaan. Tutkielman analyysimenetelmänä käytetään kategoria-analyysia ja keskusteluanalyysia. Kategoria-analyysissä tutkitaan etnometodologian suuntaisesti ihmisten keskinäistä toimintaa puheen kautta, ja keskeistä on mitä saadaan aikaan luokittelemalla asioita eri kategorioihin tai käyttämällä tiettyjä kategorioita puheessa. Keskusteluanalyysin tavoitteena on tutkia vuorovaikutuksen konkreettisia yksityiskohtia. Maisterintutkielmani tuloksista on luettavissa, että kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja toiveet rakentuvat tilanteisesti keskusteluissa. Kohtaamisessa on eri vaiheita, ja keskustelun osapuolet orientoituvat erilaisiin rooleihin keskustelun edetessä. Keskustelut ovat asiantuntijavetoisia ja asiakkaan tahto ja toiveet tulevat esille sekä ripoteltuina siellä täällä, että erikseen esille houkuteluna ja sosiaalityöntekijän tietoisena toimintana. Asiakkaan tahdon ja toiveiden kuulemisen laajuus riippuu sosiaalityöntekijän työtoteesta ja vuorovaikutuksen valinnoista. Sosiaalityöntekijä voi joko edistää tai heikentää asiakkaan toimijuutta keskusteluissa. Osassa keskusteluja asiakkaan puolesta puhuttiin, hänen puolestaan rajattiin vaihtoehtoja ja hänen ohitseen käytiin keskustelua. Asiakkaat ilmaisevat omia toiveitaan vaihtelevasti, ja jokaisessa tapaamisessa asiakkaalta kysyttiin sekä suoraan että kierrellen toiveita, vaikka vaihtoehdot ovat rajalliset. Olisi kiinnostavaa tehdä vastaavanlainen tutkielma myöhemmin, kun asiakaskunnaksi tulee sukupolvi, jolle laitosasuminen ja ryhmäkotimuotoinen asuminen ovat vieraampia tapoja asua.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Kehitysvammaisuus, asumispalvelut, toimijuus, tahto, valinnat			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	4
2 KEHITYSVAMMAISUUS JA ASUMISEN MUUTOKSET	6
2.1 Kehitysvammaisuus	6
2.2 Kehitysvammaisten ihmisten asuminen ja asumisen muutokset	7
2.3 Kehitysvammaisten ihmisten asumisen järjestäminen Helsingissä	10
3 TUTKIMUSASETELMA	11
3.1 Kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnat	12
3.2 Kehitysvammaisen asiakkaan toimijuus	13
3.3 Aiempi tutkimus	15
3.4 Tutkimuskysymys	17
3.5 Sosiaalinen konstruktionismi	18
3.6 Etnometodologia	19
3.7 Keskustelunanalyysi	21
3.8 Jäsenkategorisoinnin analyysi	23
4 AINEISTO JA ANALYYSI	26
4.1 Aineistonkeruu ja työvaiheet	26
4.2 Litterointi ja jaottelu	27
4.3 Tutkielman eettisyys	29
5 ANALYYSI JA TULOKSET	31
5.1 Tahto, valinnat sekä toimijuus asumiseen liittyvissä keskusteluissa	31

5.2 Keskustelijoiden ottamat roolit	42
5.3 Nykyinen ja tuleva asuminen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä keskustelussa	49
6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	53
LÄHTEET	58

1 JOHDANTO

Tutkin maisterintutkielmassani sosiaalityöntekijän ja kehitysvammaisen asiakkaan vuorovaikutusta ja etsin vastauksia siihen, millä tavalla kehitysvammaisen asiakkaan oma tahto, mielipiteet ja toiveet rakentuvat. Ajan myötä kehitysvammaisten ihmisten asema palveluissa ja yhteiskunnassa on muuttunut. Kuntoutuksen kohteena olevasta, omassa elämässään melko passiivisessa roolissa olleesta kehitysvammaisesta ihmisestä on muodostunut ajan myötä aktiivinen toimija, jolla on samat oikeudet kuin muillakin ihmisillä. Konkreettisia muutoksia näkyy esimerkiksi laitosasumisen purkamisessa ja aiempaa enemmän yksilöllisyyttä korostavassa palvelujen järjestämisessä. (Vesala, 2010, s. 123.) Laitospurun ja yksilöllistymisen myötä kehitysvammaisten ihmisten asumisen järjestämisen tavoista on käyty runsaasti keskustelua. Jo pitkään kritiikin alla ollutta laitosasumista on systemaattisesti purettu ja pitkäaikaisasumiseen tarkoitetut laitokset on purettu. Tilalle on pyritty tuomaan yksilöllisempiä asumisen ratkaisuja. Tavanomaisten ryhmäkotien rinnalle on alettu miettiä muita asumismuotoja.

Maisterintutkielman aihetta pohtiessani päädyin tähän aihepiiriin sen takia, että lisääntynyt itsemäärääminen, yksilöllisyys ja toimijuus ovat melko uusia asioita, vaikka niistä on käyty jo kauan keskustelua. Se, mikä on aikaisemmin jäänyt puheen ja kritiikin tasolle, alkaa hiljalleen konkretisoitua lakimuutosten ja asennemuutosten myötä. Tämän vuoksi on kiinnostavaa päästä tutkimaan sitä keskinäistä vuorovaikutustilannetta, jota käydään ruohonjuuritasolla asiakkaan ja työntekijän välillä.

Tässä maisterintutkielmassa tutkimuksen kohteena ovat kehitysvammahuollon sosiaalityön asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden väliset, asumiseen liittyvät, keskustelut. Tutkielmani keskustelut ajoittuvat siihen hetkeen, kun sosiaalityöntekijä ja asiakas istuvat yhdessä keskustelemaan asumiseen liittyvistä asioista ja miettivät asiakkaalle sopivia asumisen vaihtoehtoja yhdessä.

Aineiston olen kerännyt nauhoittamalla sosiaalityöntekijöiden ja kehitysvammaisten asiakkaiden välisiä, asumiseen liittyviä, keskusteluja Helsingissä syksyn 2018 ja kevään 2019 aikana. Litteroitujen nauhoitteiden analysointiin olen menetelminä käyttänyt kategoria-analyysiä sekä keskustelunanalyysiä. Kategoria-analyysissä keskiössä ovat kategoriat ja kategorisointi. Kategoria-analyysin avulla voidaan

tarkastella puheessa tuotettuja kategorioita ja sitä, mitä niillä tehdään. Eri kategoriat pitävät sisällään aina kulttuurista tietoa, ja valittu kategoria ohjaa puheen kuulemista ja tuottamista eri tavoin riippuen siitä, millaisia kategorioita on valittu käytettävän. (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2012, s. 42, 51.)

Keskusteluanalyysin mukaisesti kieli on merkityksellistä ja järjestäytyntä, ja sen avulla luodaan, tulkitaan ja muokataan merkityksiä tilannekohtaisesti. (Heritage, 1996, s. 234.) Sosiaalityössä dialogisuus ja vuorovaikutus ovat keskeisiä asioita.

Kommunikoinnissa ilmaistaan tavallisesti tavoitteellisesti tunteita, ajatuksia ja tarpeita muille ihmisille. Näitä ilmaisuja myös vastaanotetaan ja tulkitaan. Olennainen osa kommunikaatiota on yhteinen kieli, jota molemmat ymmärtävät sekä taito käyttää tätä yhteistä kieltä. Jokaisella osapuolella on lisäksi oma roolinsa aidossa viestinnässä. (Launonen, 2007, s. 6, 8, 78.) Vuorovaikutuksella on aina oleellinen merkitys siinä, miten normaalius ja siitä poikkeavuus määritellään. Sosiaalityössä keskinäinen dialogisuus ja vuorovaikutus ovat keskeisiä yhteisen päämäärän saavuttamiseksi. (mts. s. 78.)

Maisterintutkielmassani perehdyn aluksi kehitysvammaisuuden määritelmään yleisesti ja käyn läpi, millaista kehitysvammaisten henkilöiden asuminen on tähän mennessä ollut, sekä millaisia muutoksia asumiseen on ajan myötä tehty. Esittelen lisäksi aiempia tutkimuksia aiheesta, minkä jälkeen käyn läpi tutkimusasetelman teorioineen ja menetelmineen ja esittelen tutkimuskysymykseni tarkemmin. Tämän jälkeen avaan tutkielmani eettistä puolta, minkä jälkeen keskityn analyysiin sekä lopuksi yhteenvetoon ja pohdintaan.

2 KEHITYSVAMMAISUUS JA ASUMISEN MUUTOKSET

2.1 Kehitysvammaisuus

Kehitysvammaisuus käsitteenä on ongelmallinen, koska se on epämääräinen ja laaja-alainen. Käsite kehitysvammainen voi pitää sisällään toisiinsa nähden hyvinkin erilaisia ihmisiä. Kehitysvammainen on käsite, jolla voidaan kuvata sekä toisen ihmisen avusta täysin riippuvaista ihmistä, että ihmistä, joka tulee lähes itsenäisesti toimeen ja joka tarvitsee vain vähän tukea ja apua asioiden hoidossa. Yhdistäviä tekijöitä ei juuri ole. Ainoastaan väestön keskiarvoa alempi älyllinen suorituskky toimii erilaisuuden kirjossa yhdistävänä tekijänä. (Seppälä, 2010, s. 180–181.) Kehitysvammaisuudelle on olemassa erilaisia selitysmalleja, joista kaikilla on omanlainen funktionsa. Lääketieteellisen selityksen mukaan kehitysvammaisen henkilön älyllinen suoriutumisen on huonompaa kuin keskitaso, mikä tarkoittaa alle 70 älykkyydosamäärää. Lisäksi tällaisella henkilöllä on usein sosiaalisia ongelmia arjessa. Noin prosentilla väestöstä on eriasteinen älyllinen kehitysvammaisuus. Lääketieteellisessä selityksessä tehdään eroa lievän älyllisen kehitysvammaisuuden (50–69 ÄO), keskivaikean älyllisen kehitysvammaisuuden (35–49 ÄO), vaikean kehitysvammaisuuden (20–34 ÄO) sekä syvän älyllisen kehitysvammaisuuden (<20 ÄO) välillä. Kehitysvammaisuuden syitä ovat esimerkiksi perinnölliset syyt, sikiökautiset kehityshäiriöt, raskauden tai synnytyksen haitat, psykiatriset sairaudet tai äärimmäisen vaikeat lapsuuden olosuhteet. Noin 30–40 prosentin kohdalta syyt ovat kuitenkin tuntemattomia. (Huttunen, 2017.)

Vammaisuutta on tarkasteltu lääketieteellisen lähestymistavan lisäksi sosiaalisen mallin avulla, jossa yksilön ja ympäristön välinen suhde on keskeinen. Sosiaalisen mallin mukaan vammaisten henkilöiden eriarvoistuminen on seurausta yhteiskunnan rakenteista. Keskiössä on siis diagnoosikeskeisyyden sijaan henkilön toimintakyky ja osallistumismahdollisuudet yhteiskunnassa. Sosiaalisen mallin lisäksi vammaisuutta on alettu tarkastella myös oikeudellisesta näkökulmasta. Tämän mallin mukaisesti puhutaan ongelmakeskeisyyden sijaan vammaisten ihmisten oikeuksista, esimerkiksi oikeus yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen. Oikeudellinen näkökulma keskittyy ihmisen arvokkuuteen, ja yksilö on aina häntä koskevien päätösten keskipiste.

Ongelmien taustalla nähdään valtion ja yhteiskunnan kyvyttömyys vastata erilaisiin vammaisuuden aiheuttamiin tarpeisiin riittävällä tavalla. (Konttinen, 2006, s. 67–68.)

Kehitysvammaisten ihmisten tarpeet ja palvelut sekä niiden tavoitteet saavat vaikutteita siitä, minkä tieteenalan selitysmalleihin nojaututaan. Esimerkiksi lääketieteellisessä selitysmallissa korostuu diagnoosi- ja etiologiakeskeisyys, jolloin kehitysvammaisuus nähdään normaalille kehitykselle esteen muodostavana pysyvänä tilana.

Yhteiskuntatieteellisissä ja psykologispedagogisissa malleissa taas korostuu erilaisuuden muuttuvuus ja yksilön sekä hänen ympäristönsä välinen suhde. Erilaiset määritelmät ja selitysmallit korostuvat palvelujärjestelmän eri osa-alueilla. Esimerkiksi arkielämän ja elämänlaadun kohdalla nojaututaan enemmän toiminnalliseen määritelmään. Tämä aiheuttaa ristiriitoja kehitysvammaisten tukimuotojen ja palveluiden toteuttamisessa, kun kyseessä on hoivan ja itsemääräämisen ristiriita. (Seppälä, 2010, s. 183–185.)

2.2 Kehitysvammaisten ihmisten asuminen ja asumisen muutokset

Laitosasuminen on ollut yksi ensimmäisistä erityisryhmille tarkoitetuista asumisen muodoista. 1700- ja 1800-luvulla erityisryhmiä (esimerkiksi mielenterveysongelmaiset, orvot ja eri tavoin vammaiset henkilöt) alettiin asuttaa yhteisissä tiloissa ajatuksena, että erityisryhmät voisivat asua omissa yhteisöissään turvassa ja vapaana normaalielämän paineilta. Kritiikkiä esitettiin kuitenkin jo varhain ja esimerkiksi Howe (USA) totesi vuonna 1866, että vammaisten henkilöiden pitäisi elää tavallisten ihmisten joukossa ja kaikki laitokset ovat luonnottomia. (Hänninen & Konola, 2013, s. 4.) Vielä 1960-luvulla laitosasuminen oli yleistä kaikissa länsimaissa. Ensimmäisenä laitoshoidtoa alettiin purkaa Yhdysvalloissa 1970-luvun loppupuolella. Myöhemmin myös Iso-Britanniassa ja Ruotsissa alettiin herätä laitosten purkuun. Norja oli ensimmäinen maa, joka luopui laitoksista kokonaan. Suomessa valmistui vielä 1970-luvun aikana uusia laitoksia. Samoihin aikoihin laitosasumiseen liittyen alkoi kuitenkin ilmaantua kritiikkiä. Kehitysvammaliiton työryhmä esitti voimakkainta kritiikkiä laitoshuoltoa kohtaan, ja heidän koostamassaan raportissa esiteltiin kansainvälisiä tutkimuksia laitoshoidon kielteisistä vaikutuksista siellä asuviin henkilöihin ja heidän kehitykseensä. Kehitysvammalaitosten asiakasmäärät vähenivät pikkuhiljaa ja vuonna 1995 autetun ja ohjatun asumisen yksiköissä asuvien määrä oli suurempi kuin laitoksissa asuvien määrä. (Mietola, Teittinen & Vesala, 2013, s. 9–10.)

Ruotsissa laitosten lakkauttamisen aikoihin ryhmämuotoiset asumisen muodot olivat ensisijaisena ratkaisuna asumisen järjestämisessä, ja valtio tuki ryhmämuotoisten asuntojen rakentamista. Ruotsissa (samoin kuin Suomessakin) on lähiaikoina esiintynyt muutospaineita nuorempien kehitysvammaisten henkilöiden toivoessa asumista omassa asunnossaan, johon tukipalvelut tuotaisiin. Olemassa olevia järjestelyjä ja ryhmäkoteja voi olla haastavaa lähteä purkamaan kuntien tiukoissa taloustilanteissa, mutta tästä huolimatta kehitystrendeinä näkyy monessa maassa (esimerkiksi Ruotsi, Skotlanti, Tanska, Suomi) pyrkiminen pienempiin ryhmäkoteihin ja yksilöllisimpiin ratkaisuihin. Yhtenä keskeisenä yksilöllistämisen mahdollistajana voidaan pitää henkilökohtaista budjetointia ja sen käyttöön ottoa. (Mietola, 2013, s. 17–18.)

Kehitysvammaisten ihmisten palvelujen järjestymisen kohdalla ensisijaisena lakina toimii sosiaalihuoltolaki (1301/2014) ja muut lait, joiden ollessa riittämättömiä käännyttään lain vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista (380/1987) sekä lain kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977) puoleen. Tavoitteena on jo jonkun aikaa ollut yhdistää vammaislaki ja kehitysvammalaki yhteen. Hallitus on antanut vuoden 2018 syyskuussa ehdotuksensa uuden vammaispalvelulain säätämiseksi, johon kuuluisi myös sosiaalihuollon erityispalvelut. Lakia olisi tarkoitus soveltaa henkilöihin, jotka tarvitsevat vamman tai sairauden aiheuttaman pitkäaikaisen toimintarajoitteen takia apua toistuvasti arjessa. Tavoitteena on ollut, että vamma, diagnoosi tai ikä ei määrittäisi sitä, kenellä on oikeus näihin palveluihin, vaan tavoitteena on kohdentaa palvelut toimintarajoitteisiin, joita vammaisuudesta aiheutuu. (HE 159/2018 vp, s. 65–66.) Asumisen kohdalla uusi laki tarkoittaisi sitä, että tuella pyrittäisiin turvaamaan ne palvelut, jotka ovat tavanomaisessa elämässä suoriutumisen kannalta välttämättömiä. Tarkoituksena on mahdollistaa mahdollisimman itsenäinen asuminen toimintarajoitteesta huolimatta, vaikka kyseessä olisi esimerkiksi vaativan tuen ja avun tarpeessa oleva asiakas. Lähtökohdaksi hallituksen esityksessä on nostettu yksilölliset palvelut tavalliseen asuntoon, tavallisessa asuinympäristössä. Jos yksilöllisenkään tuen turvin asuminen itsenäisesti tavallisessa asuinympäristössä ei onnistu, on mahdollista järjestää asuminen asumispalveluyksikössä. Eri vuorokauden aikoina tarvittava apu tai vaativa tuen tai avun tarve tai se, ettei henkilö kykene olemaan turvallisesti yksin ilman toisen henkilön valvontaa tai apua, ei ole peruste laitosasumiselle vaan apu ja tuki järjestetään muilla tavoin. (HE 159/2018 vp, s. 68–69.)

Vuonna 2010 käynnistyi kehitysvammaisten asumisen ohjelma (jatkossa KEHAS) ja vuonna 2012 hyväksyttiin periaatepäätös, jonka mukaisesti kehitysvammaisilla ihmisillä on oikeus asua kuten muutkin. Tästä syystä sekä laitoksiin kohdistuneen kritiikin myötä laitosasuminen on ollut lakkauttamisen alla viimeiset viime vuodet, ja suunnitelmien mukaan viimeinenkin laitos suljetaan vuonna 2020, jonka jälkeen kukaan ei asu pitkäaikaisesti laitoksessa. Tämä pohjaa sekä perustuslakiin että YK:n vammaisten ihmisten oikeuksia koskevaan yleissopimukseen. Laitospurun lisäksi myös muuta asumisen tukea on mietitty uudelleen. (Mietola ym, 2013, s. 3.)

Yleissopimuksessa vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016) säädetään sekä yhdenvertaisuudesta ja tasa-arvosta että syrjinnän kiellosta. Sopimuspuolia velvoitetaan mahdollistamaan yhdenvertainen oikeus elää yhteisössä, jossa kaikilla on yhdenvertaiset valinnanmahdollisuudet. Tähän liittyen mainitaan erikseen asuinpaikan valinnan mahdollisuus sekä mahdollisuus valita, kenen kanssa asuu. Kehitysvammaiset ihmiset eivät yleissopimuksen mukaisesti ole velvoitettuja tiettyihin asumisjärjestelyihin, vaan saatavissa on kotiin annettavia palveluja ja muita tukitoimia, jolla estetään eristämistä ja erottelua yhteisöstä.

KEHASin loppuraportin mukaan kehitysvammaisten henkilöiden osallistumista pitäisi mahdollistaa aktiivisesti heitä koskevissa päätösprosesseissa. KEHASin mukaan kehitysvammaisella henkilöllä tulee olla yhdenvertainen vaikuttamisen mahdollisuus asuinpaikan valinnassa. Asiakkaan kanssa tulee aina neuvotella tiiviisti asumisesta ja mahdollisuuksista. Itsemääräämisoikeuden mahdollisuuksien luominen korostuu entistä tärkeämmäksi, eikä kehitysvammaisen henkilön valintoihin tule puuttua turhaan. Yksi tapa edistää itsemääräämisoikeuden toteutumista on esimerkiksi tuettu päätöksenteko ja sen kehittäminen. (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2016, s. 70–72.)

Tuetun päätöksenteon tarkoituksena on kannustaa ja tukea henkilöä tekemään päätöksiä, jotka koskevat hänen omaa elämäänsä. YK:n sopimus edellyttää siirtymistä sellaisiin järjestelmiin, joissa henkilön omaa päätöksentekoprosessia tuetaan. Vaikka kehitysvammaiset henkilöt olisivat muuten oikeustoimikelpoisia, he tarvitsevat apua ja tukea oikeuksien käyttämiseen. Esimerkiksi Englannissa on kehitetty tuetun päätöksenteon järjestelmää. Sen peruseriaatteena toimii ajatus siitä, että jokainen henkilö voi tehdä omaan elämäänsä koskevia päätöksiä riittävän ajan, huomion ja tuen turvin. (Sivula, 2010, s. 109–110.) Tuetun päätöksenteon tarkoituksena on nimensä mukaisesti tukea päätöksenteossa sen sijaan, että joku ulkopuolinen tekisi päätöksen

asiakkaan puolesta. Ei ole olemassa vain yhtä tuetun päätöksenteon mallia, vaan käytössä on sekä epävirallisia menetelmiä, joissa ei ole sanktioita tai lainvoimaisuutta sekä virallisempia menetelmiä, joissa tuetusta päätöksenteosta tehdään lainvoimainen sopimus osapuolten välille. (Kohn, Blumenthal & Campbell, 2013, s. 1120). Tuki voi olla monenlaista, esimerkiksi tiedon etsintää, selkokielelle kääntämistä tai etujen ja haittojen miettimistä. Järjestelmän tavoitteena on itsenäinen päätöksenteko tuen avulla. Suomeen tuetun päätöksenteon tuominen edellyttäisi lakimuutoksia, jotta voitaisiin määritellä, ketkä järjestelmän piiriin kuuluisivat ja olisiko kyseessä vapaaehtoinen vai julkisen vallan vastuulla oleva järjestelmä. Lisäksi tukea antavien henkilöiden valvonnasta tulisi säätää lailla. Pienissä asioissa tuettu päätöksenteko ei välttämättä aina ole oleellista, mutta esimerkiksi asumiseen liittyvissä asioissa tuettu päätöksenteko voisi olla yhtenä menetelmänä turvaamassa asiakkaan omien toiveiden ja halujen toteutumista. (Sivula, 2010, s. 113–116).

2.3 Kehitysvammaisten ihmisten asumisen järjestäminen Helsingissä

Sosiaalihuoltolain mukaisesti asumispalveluja järjestetään henkilöille, jotka tarvitsevat tukea asumiseen tai sen järjestämiseen. Palveluista ensisijaisia ovat kotiin annettavat palvelut. Sosiaalihuoltolain mukainen tuettu asuminen on tarkoitettu sellaisille henkilöille, jotka tarvitsevat tukea itsenäiseen asumiseen tai sellaiseen siirtymisessä. Asumista tuetaan myös sosiaalihojauksella ja muilla sosiaalipalveluilla. Palveluasuminen on tarkoitettu sellaisille henkilöille, jotka tarvitsevat heille soveltuvan asunnon lisäksi hoitoa ja huolenpitoa. Hoidon ja huolenpidon tarve on tällöin ympärivuorokautista. Sosiaalihuoltolain mukainen palveluasuminen erottuu vammaispalvelulain mukaisesta palveluasumisesta. Jos sosiaalihuoltolain mukaiset palvelut eivät ole riittäviä, sovelletaan vammaispalvelulakia tai kehitysvammalakia, joissa säädetään asumispalvelujen järjestämisestä vaikeavammaisille henkilöille. Erityislaeissa tarkoitettut palvelut ovat pääosin maksuttomia. Vammaispalveluasetuksen mukaan on kunnan velvollisuus järjestää palveluasumista, jos henkilö tarvitsee vammansa tai sairautensa vuoksi palvelua suoriutuakseen arjessa. Palveluasumisen osalta henkilöä pidetään vaikeavammaisena, jos henkilö vamman tai sairauden vuoksi tarvitsee toisen henkilön apua päivittäisissä toiminnoissa jatkuvaluonteisesti, runsaasti tai eri aikoina vuorokautta. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2018.)

Helsingin kaupunki tarjoaa helsinkiläisille kehitysvammaisten erityishuollon asiakkaille autettua asumista, ohjattua asumista sekä tuettua asumista ryhmäkodissa. Kaupungilla on sekä omia asumisyksiköitä sekä ostopalveluasumisyksiköitä. Autetussa asumisessa henkilökuntaa on paikalla kaikkina vuorokaudenaikoina, ja asukkaina on paljon apua, hoitoa, ohjausta ja tukea tarvitsevia asiakkaita. Ohjatussa asumisessa asukkaat tarvitsevat jonkin verran tukea, ohjausta ja apua arjessaan, mutta yövalvontaa ei ole. Henkilökunnan apu on kuitenkin käytettävissä päivittäin. Tuetun asumisen yksikössä taas asuu itsenäisempään elämään kykeneviä asiakkaita, jotka ovat melko itsenäisiä päivittäisissä toiminnoissaan. Tuen määrää räätälöidään yksilöllisesti ja tukea ja ohjausta voidaan järjestää esimerkiksi ryhmäkodin työntekijöiden tai muiden tukipalvelujen kautta myös tavallisiin vuokra-asuntoihin. Asukkailla on oma vuokrasopimus henkilökohtaisesta asuintilastaan sekä jyvitetty osuus yhteisistä tiloista. Jokaiselle huoneelle ja asunnolle on määritelty asumiskulut erikseen. Asukas maksaa vuokran lisäksi myös peruspalveluista ylläpitomaksua. Tämä ylläpitomaksu määräytyy sen perusteella, mitä palveluja talolla on tarjota. Aterioiden suhteen asukas voi valita esimerkiksi täydet ateriapalvelut, jolloin kaikki päivän ruoat saa asumisyksikön puolesta tiettyyn hintaan, tai ateriakohtaisen maksun, jolloin maksetaan vain syödyt ateriat. Muuten henkilökohtaiset hankinnat, kuten vaatteet, lääkkeet ja hygienia tuotteet maksetaan itse omista varoista. Asumispalveluihin liittyen asiakkaan tulee olla yhteydessä alueensa sosiaalityöntekijään. (Helsingin kaupunki, asuminen, i.a.)

3 TUTKIMUSASETELMA

Tässä luvussa pohjustan tutkielmani keskeisiä käsitteitä, kuten tahto ja toimijuus, jotka luovat pohjan koko tutkielmalle. Esittelen lisäksi käyttämäni menetelmät, kategoria-analyysin ja keskustelunanalyysin. Lyhyesti tiivistettynä kategoria-analyysissä tutkitaan etnometodologian mukaisesti ihmisten keskinäistä toimintaa puheen kautta. Kategoria-analyysissä on keskeistä se, mitä saadaan aikaan luokittelemalla asioita eri kategorioihin tai käyttämällä tiettyjä kategorioita puheessa. (Jokinen ym., 2012, s. 20, 42.) Keskustelunanalyysin tavoitteena taas on tutkia vuorovaikutuksen konkreettisia yksityiskohtia. Monesti näennäisesti satunnaiset piirteet ovatkin osa järjestäytyntä toimintaa (Koskela & Piirainen-Marsh, 2002, s. 260). Olen rajannut tutkielmani kohderyhmän lievästi tai keskivaikeasti kehitysvammaisiin, puheella kommunikoiviin asiakkaisiin.

Esittelen tässä luvussa myös aiempia tutkimuksia, joiden kautta pyrin pohjustamaan aihetta. Muun muassa yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 27/2016) on toiminut vammaisten henkilöiden oikeuksien edistäjänä Suomessa ja toiminut suunnannäyttäjänä siinä, mihin jatkossa tulee pyrkiä ja mihin kiinnittää erityistä huomiota, jotta kehitysvammaisilla olisi yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet toimia yhteiskunnassa niin kuin muillakin. Olen rajannut tutkimukseni asumiseen, vaikka osallistuminen ja toimijuus ulottuvat myös monelle muulle osa-alueelle. Tein tämän rajauksen sen ajankohtaisuuden sekä oman mielenkiinnonkohteeni mukaisesti. Laitospurun myötä olen kiinnostunut nimenomaan kehitysvammaisten henkilöiden asumiseen liittyvistä järjestelyistä ja olen seurannut mielenkiinnolla sitä keskustelua ja niitä muutoksia, mitä siihen on liittynyt.

3.1 Kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnat

Tahto voi viitata moneen asiaan arkikielessä. Sillä voidaan tarkoittaa esimerkiksi arkisia valintoja, päätöksiä ja haluja. Lisäksi voidaan puhua tahdosta, kun kyse on esimerkiksi sitoutumisesta pidempään sopimukseen. Länsimaisen filosofian ja teologian mukaisesti tahto on myös sana, jota on käytetty, kun viitataan päätöksentekokykyyn. Tahdon voidaan katsoa viittaavan myös joukkoon psykologisia mekanismeja, joilla ihminen ohjaa käytöstään, kuten esimerkiksi kyky ymmärtää järkiperusteita, omien tekojensa seurausten ymmärtäminen, ristiriitaisten halujen hillitseminen, suunnitelmien tekeminen ja erilaisten mahdollisten toimintamallien harkitseminen. (Visala, 2018, s. 18–20.) Tässä maisterintutkielmassa sanalla tahto viitataan tutkimuskysymyksessä löyhästi arkikieliseen valintojen ja päätösten tekemiseen sekä halujen ja omien toiveiden esittämiseen.

Tutkielmassani toinen keskeinen käsite on valinta. Valintoja tehdessä ja valinnanmahdollisuuksia esiteltäessä tulee esille rakenteiden ja toimijuuden vuorovaikutus. Kaikki valinnat eivät ole samalla tavalla hyväksytyjä tai mahdollisia. Valintoja ajatellaan usein rationaalisen valinnan kehyksessä, jolloin ihmisen ajatellaan punnitsevan hyvien ja huonojen puolien välillä maksimoiden oman etunsa. Ihmistä ajatellaan tällöin vapaana ja päätösvaltaisena yksilönä, jolla on oikeus tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Rationaalisen valinnan lisäksi tulee kuitenkin lisäksi huomioida se, että valintoihin vaikuttavat usein myös rakenteet ja kanssaihmiset, varsinkin kun kyseessä on kehitysvammaisen asiakas. Valinnat muodostuvat siis

rationaalisen yksilövalinnan lisäksi tilannekohtaisesti neuvotteluprosessissa, eikä valintaa voida irrottaa tilanneyhteydestään. Toimijuus ja valinnat realisoituvat aina kontekstiin. (Raitakari & Juhila, 2016, s. 45–47.) Toisaalta valinnat voivat pohjautua myös tunnetiloihin ja -prosesseihin. Esimerkiksi Richard Elliott on kehittänyt mallia emotionaalisiin prosesseihin pohjautuvasta valinnasta, joka eroaa rationaalisesta valinnasta. (Elliott, 1998; ref. Nousiainen, 2016, s. 165.)

Riskien ja valinnanvapauden välillä tasapainottelu on ollut sosiaalityössä keskeisenä keskustelunaiheena jo pitkään. Valinnanvapautta ja asiakkaan omaa osallistumista on pyritty edistämään, ja palvelujen käyttäjiltä odotetaan isompaa otetta heidän palveluistaan. Sosiaalityössä keskeistä on asiakkaan valintojen tukeminen ja niiden mahdollistaminen. On tärkeää miettiä yhdessä riskejä ja turvallisuutta, mutta riskit eivät voi toimia rajoitteena asiakkaan elämälle. (Dickens, 2013, s. 86.)

Kehitysvammaiselta asiakkaalta odotetaan nykypäivänä suurempaa toimijuutta itsemääräämisoikeuden ja autonomian lisääntymisen seurauksena. (Virkki, 2004, s. 276.) Julkisten palvelujen järjestämisessä palvelujen saatavuuteen ja hallinnossa asioivan valinnan vapautteen tulisi kiinnittää erityisesti huomiota. Sosiaalihuollon lainsäädännössä ei ole huomioitu riittävästi haavoittuvia ryhmiä, joilla voi olla vaikeuksia käyttää lainmukaisia oikeuksia. (Räty, 2010, s. 64, 67.) Valinnanvapauden lisäämisen yhtenä tavoitteena on pyrkimys muuttaa palvelujärjestelmää asiakaskeskeiseksi organisaatiokeskeisyyden sijaan. Asiakasta ajatellaan tällöin aktiivisena, yksilöllisiä valintoja tekevänä asiakkaana. (Junnila, Hietapakka & Whellams, 2016, s. 22.) Kaikki asiakasryhmät eivät kuitenkaan kykene suoraan valintojen tekoon. Valintojen tekemisen helpottamiseksi tällaisten asiakasryhmien kohdalla on kuitenkin alettu kehittää erilaisia toimintamalleja. (Junnila ym., 2016, s. 28.)

3.2 Kehitysvammaisen asiakkaan toimijuus

Toimijuudessa voidaan sanoa olevan kyse yksilön, rakenteiden ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien välisistä suhteista. Toimijuuden käsitettä voidaan tarkastella siitä näkökulmasta, missä määrin toimintaa ohjaa yksilö omilla valinnoillaan vai ohjaavatko toimintaa rakenteet ja erilaiset lainalaisuudet. On olennaista nähdä asiakas toimivana subjektina myös silloin, kun subjektius, toimijuus, on esimerkiksi erilaisten

osallistumiseen vaikuttavien rajoitteiden vuoksi heikentynyt. (Jyrkämä, 2006, s. 15.) Toimijuus muotoutuu jatkuvassa vuorovaikutuksessa suhteessa ympäristöön ja toisiin (Virkki, 2004, s. 278). Ihminen rakentaa elämäänsä ja elämänsä toimien ja tehden valintoja erilaisten tilanteiden ja olosuhteiden asettamien rajojen sisällä. Ihminen tekee valintoja ja ratkaisuja pohtien ja tunnistaen erilaisissa tilanteissa mahdollisia vaihtoehtoja. Ihminen reflektoi sekä mennyttä, nykyisyyttä että tulevaa ja harkitsee erilaisia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, sekä nojaa näihin valinnoissaan. (Jyrkämä, 2013, s. 101.) Tässä tutkielmassa toimijuus ymmärretään asiakkaan ja ympäröivän yhteiskunnan rakenteiden ja lainalaisuuksien välisenä jatkuvana vuorovaikutuksena, jossa asiakas tekee valintoja ja ratkaisuja erilaisten rajoitteiden sisäpuolella. Tutkielmassa toimijuus on keskeisenä käsitteenä sen vuoksi, että sen rakentuminen keskustelussa kuvaa hyvin kehitysvammaisen asiakkaan mahdollisuuksia vaikuttaa omassa elämässään, ja toimijuuden rakentumisen ymmärtämisen kautta on mahdollista havainnoida kehitysvammaisen asiakkaan asemaa palvelujärjestelmässä.

Asiakasta ja hänen toimijuuttaan pyritään asiakaslähtöisen työskentelytavan mukaan tukemaan. Aktiivinen toimijuus tarkoittaa, että asiakkaalla on kykyjä tehdä päätöksiä ja valintoja. Vastakohtana voidaan ajatella kohteena olemista. Suoriutumiseen voi vaikuttaa usko omiin kykyihin. Omiin kykyihin uskomisen lisäksi rajoittavina tekijöinä voidaan nähdä myös sosiaaliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät, ja ammattilaisilla voi olla suuri rooli joko rajoittamisessa tai edistämisessä. (Mönkkönen, 2018.) Rostilan ja Vinnurvan (2013) mukaan avoin ja perusteellinen selvitystyö ja erittely, ongelmien jäsentäminen ja selventäminen, sekä työskentelyn hahmottaminen tukevat asiakkaan toimijuutta. (Rostila & Vinnurva, 2013, s. 216.) Toimijuuden voidaan ajatella kuvaavan suhdetta mahdollisen, odotetun ja toteutuneen toiminnan välillä. Ihmisten valintojen vapaus riippuu siitä, missä määrin rakenteet ohjaavat valintoja. Toimijuuden yhtenä edellytyksenä on se, että on mahdollisuus toimia myös toisin. Jotta voidaan puhua toimijuudesta, asiakkaalla täytyy olla valinnan mahdollisuuksia, tavoitteellisuutta sekä motivaatiota. (Romakkaniemi & Kilpeläinen, 2013, s. 247.)

3.3 Aiempi tutkimus

Josephine C. Jenkinson (1993) nostaa esiin sen, että vaikka kehitysvammaisille henkilöille on avautunut enemmän mahdollisuuksia vaikuttaa elämäänsä, vaikuttamisen mahdollisuuksia hillitään ja rajoitetaan silti turhaan. Käsitykset rajallisesta kompetenssista, kontrollista ja ympäröivistä rakenteista ovat vaikuttavia tekijöitä siinä, miten kehitysvammaiset asiakkaan kykenevät päätöksentekoon. (Jenkinson, 1993, s. 361.) Kehitysvammaisten ihmisten päätöksentekokykyä epäillään usein, ja monesti kehitysvammaista henkilöä voidaan pitää epäpätevänä tekemään päätöksiä. Liz Ellis (2017) vetää artikkelissaan yhteen, että tämä epäpätevyys on sosiaalisesti konstruoitu ja liittyy neoliberaaleihin ideaaleihin itsenäisyydestä. (Ellis, 2017, s. 471.)

Jan Gruen (2011, s. 533) mukaan vammaisilta ihmisiltä ympäri maailmaa on riistetty heidän äänensä poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti. Vammaisuuden diskurssien tutkiminen on tärkeää, koska sen avulla voidaan tutkia miten diskurssit tuottavat vammaisuutta yhteiskunnassa. Esimerkkinä Grue käyttää kategoriaa normaali/epänormaali, joka asettaa vammaiset henkilöt poikkeavaan ja syrjivään kategoriaan. (Grue, 2011, s. 535.) Marjo-Riitta Reinikainen (2007) on väitöstyössään tutkinut vammaisuuden sukupuolittuneita ja sortavia diskursseja. Reinikaisen mukaan vammaisten asema yhteiskunnassa ja se, mikä vammaiselle yksilölle on sopivaa, on pitkälti riippuvainen ei-vammaisen enemmistön käsityksistä. Tästä syystä Reinikainen nostaa esille enemmistön tuottaman vammaisdiskurssin ja sen vaikutuksien kriittisen tarkastelun tärkeyden. Diskursseilla ja diskursiivisilla käytännöillä ilmennetään ja uusinnetaan käsityksiä vammaisuudesta ja siitä, mitä sille tulee tehdä ja millaiseen rooliin ja asemaan vammaiset ryhmät asettuvat suhteessa ei-vammaisiin. (Reinikainen, 2007, s. 14.)

Helena Ahponen (2008) mukaan vammaisen ihmisen tilanteiden hoitamisesta vastuun ovat perinteisesti ottaneet eri alojen asiantuntijat säätelemällä vammaisten ihmisten elämäntilannetta. Asiantuntijoilla on valtaa vaikuttaa muun muassa vammaisen ihmisen asumiseen, hoitoon, etuuksien saantiin, koulutukseen ja liikkumiseen. Ahponen nostaa tutkimuksessaan esille, että vaikka asiantuntija voi tarkoittaa vammaisen henkilön parasta, valvoo asiantuntija myös yhteiskunnan etuja. Tämä auttamisen ja vartiointin kaksoisrooli vaikeuttaa asiantuntijan työtä. (Ahponen, 2008, s. 194–196.)

Tanja Vehkakoski on väitöskirjassaan tutkinut puhetta ja sitä, miten vammaisuus rakentuu ammattilaisten puheessa ja teksteissä. Vehkakosken kohderyhmänä oli lapset. Vehkakoski nostaa esille, miten ammattilaisten kielenkäyttö vahvisti myös tietynlaisia ammattilaisten toimintamalleja. Kielenkäyttö, jolla luodaan asiantuntijuutta, näytti väitöskirjatutkimuksen mukaan passivoivan asiakkaiden roolia vuorovaikutuksessa, jolloin taas asiantuntija-asema korostui ja ammatti-ihmisen asema vahvistui. Tällöin yksilöllinen näkökulma on vaarassa kadota ja näkökulma on lääketieteellinen, kehityspsykologinen ja pedagoginen. (Vehkakoski, 2006, s. 60.)

Kehitysvammaliitto julkaisi vuonna 2009 selvityksen, jonka aiheena oli kehitysvammaisten ja mielenterveyskuntoutujien näkemykset asumisen toimivuudesta. Aineistoa kerättiin muun muassa ryhmähaastattelun keinoin Pienestä kiinni – projektissa. Haastatteluista on selvityksessä nostettu esille autonomian puute, joka nousi kehitysvammaisten henkilöiden haastatteluissa useimmin esille. Sivuhuomiona, että autonomia ei tarkoita täydellistä riippumattomuutta avusta, vaan myös yhdessä tekeminen voi antaa mahdollisuuden omassa elämässä vaikuttamiseen. Mahdollisuudet omassa elämässä vaikuttamiseen näyttäytyivät rajallisina, eikä esimerkiksi juuri asumismuotoa ollut mahdollista valita. (Harjajärvi, Kairi, Kuusterä & Miettinen, 2009, s. 96–98.)

Kehitysvammaliiton selvityksen johtopäätöksissä nostetaan esille, että on olennaista, että kehitysvammaiset asiakkaan voivat itse valita missä, miten ja kenen kanssa asua. Selvityksessä nostetaan esille, että asumista ei tulisi tarkastella irrallisena muusta elämisestä, vaan ottaa kokonaisuus huomioon. Tähän kokonaisuuteen kuuluu asuminen, työ tai jokin vastaava toiminta, terveys, sosiaaliset suhteet, toimintakyky ja vapaa-aika. Aito tuki ja apu lähtee siitä, että henkilö kykenee toimimaan eri ympäristöissä saaden tukea niihin asioihin, joihin sitä tarvitsee. Itsenäisen asumisen mahdollistamisen edellytyksenä on, että tukipalveluiden valikoima on riittävästi resursoitu ja tarpeisiin vastaavaa. (Harjajärvi ym., 2009, s. 53–54.)

Susan Eriksson (2013, s. 9) on tutkinut henkilökohtaista budjetointia ja tarkastellut vammaisten ihmisten asemaa palvelujärjestelmässä sen kannalta, miten itsemääräämisoikeus toteutuu pilottiprosessissa ja miten hankkeessa määritellään kokeilun hyötyä vammaiselle palvelunkäyttäjälle. Eriksson nostaa esille, että asiakaslähtöinen työote on erilaista eri palveluissa. Esimerkiksi sosiaalityössä

asiakastyö on sidoksissa yksittäisiin tapaamisiin, jolloin kuulemisella, tarpeiden huomioimisella ja vuorovaikutustaidoilla on olennainen merkitys. (Eriksson, 2013, s. 66.) Asiakkaan kuunteleminen ja yhteisymmärryksen löytäminen vaativat ammattitaitoa, jossa tunne- ja vuorovaikutustaidoilla on keskeinen rooli (Eriksson, 2013, s. 71).

Aiemmissä kappaleissa esittelemieni aiempien tutkimusten perusteella voidaan huomata, että kehitysvammaisten asiakkaiden taidoista, voimavaroista ja kyvykkyydestä osallistua oman elämänsä suunnitteluun, on jo pitkään käyty keskustelua. Kehitysvammaisten asiakkaiden osallistumista on pyritty edistämään ja samalla on tehty jatkuvasti näkyvämmäksi sitä, miten paljon ja millä eri tavoin kehitysvammaisten ihmisten osallistumisen mahdollisuuksia rajataan edelleen (kts. esim. Jenkinson, 1993; Harjajärvi, Kairi, Kuusterä & Miettinen, 2009 ja Vehkakoski, 2006.)

Joissain vuorovaikutustutkimuksissa on havaittu, että ammattilainen saattaa ohittaa asiakkaan ja määrittellä tilanteen omien näkemystensä mukaan ilman, että asiakkaalta kysytään tarkennuksia. Vuorovaikutuksen jäsentäminen voi pitää sisällään paljon asioita. Esimerkiksi asiantuntijakeskeisyys ei aina välttämättä näy suoraan ja selkeästi, mutta voi olla piilotettuna niihin asioihin, joista asiakkaalle puhutaan ja miten asioista puhutaan. (Mönkkönen, 2007, s. 41, 45.) Kehitysvammaiset asiakkaat ovat edelleen haavoittuva asiakasryhmä, joka on heterogeenisyydestään huolimatta usein niputettu samankaltaiseksi asiakasryhmäksi. On tärkeää tutkia pieniä nyansseja ilmiöstä, koska se tuo ymmärrystä myös suuremmissa mittakaavassa. On tärkeää nostaa esille, miten asiakkaiden kanssa kommunikoidaan ja millaisia mahdollisuuksia heillä tosiasiallisesti on vaikuttaa omilla asioillaan.

Laitospurun ja toimijuuden korostamisen myötä vammaispalvelujen asiakaskunta on muuttumassa, sillä esimerkiksi nuoremmat kehitysvammaiset asiakkaat eivät ole kasvaneet samanlaisessa ilmapiirissä kuin aikaisemmat sukupolvet, mikä voi tulevaisuudessa näkyä suurempana haluna ja taitona olla osallinen omien palvelujen ja elämän suunnittelussa.

3.4 Tutkimuskysymys

Tutkimuskysymyksetni ovat:

1. Miten kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnat rakentuvat asumiseen liittyvissä neuvotteluissa vuorovaikutuksessa sosiaalityöntekijän kanssa?
2. Millaisena asiakkaan toimijuus näyttäytyy?

Tutkimuskysymyksilläni etsin vastausta siihen, miten tahto ja valinnat rakentuvat nimenomaan keskustelun aikana, sekä miten asiakkaan toimijuus näyttäytyy. Olen koettanut tehdä näkyväksi jo heti tutkimuskysymyksissäni sen, että sekä asiakas että sosiaalityöntekijä ottavat osaa vuorovaikutukseen, ja molemmilla on tärkeä rooli vuorovaikutuksessa ja toiveiden ja mielipiteiden rakentumisessa.

Tutkimuskysymyksiini liittyy läheisesti asiakkaan mielipiteiden näkyminen, asiakkaan toimijuus ja ne keinot, joita sekä sosiaalityöntekijä että asiakas käyttävät vuorovaikutuksessa saavuttaakseen keskustelussa asioita. Katteoria-analyysin avulla voin tutkia sitä, millaisiin kategorioihin vuorovaikutuksen osallistujat asettavat sekä itsensä ja toisensa, ja miten osapuolet orientoituvat keskusteluun ja toisiinsa, eli millaisiin asetelmiin keskustelussa asetutaan. Esimerkiksi sosiaalityöntekijä lähestyy tilannetta ammattilaisena, ja virittäytyy keskusteluun tästä näkökulmasta, kun taas asiakkaan kannalta kyseessä on viranomaisasiointi. Tällainen asetelma muovaa vuorovaikutusta ja asettaa keskustelulle tavoitteellisen kontekstin, mikä taas eroaa esimerkiksi siitä, jos kyseessä olisi vaikkapa ystävysten välinen keskustelu.

Maisterintutkielmani perustuu osittain sekä sosiaaliseen konstruktionismiin että etnometodologiaan. Tämän takia esittelen molemmat lyhyesti. Aineiston analyysimenetelminä käytän katteoria-analyysiä ja keskusteluanalyysiä, joiden peruseriaatteita avaan tässä luvussa.

3.5 Sosiaalinen konstruktionismi

Sosiaalinen konstruktionismi on haastava määritellä yksiselkoisella, kaiken kattavalla selityksellä. Koetan tuoda esille tärkeimpiä seikkoja, jotka myös maisterintutkielmani aihepiirin kannalta ovat tärkeitä. Sosiaalisella konstruktionismilla on joitakin keskeisiä oletuksia, jotka esittelen. Ensinnäkin sosiaalisen konstruktionismin mukaan konventionaalinen tieto ei perustu objektiiviseen ja puolueettomaan maailman havainnointiin. Esimerkiksi käyttämämme kategoriat, joihin asioita jaamme, eivät välttämättä heijasta mihinkään oikeaan olemassa olevaan jakoon. Tätä voi havainnollistaa esimerkiksi musiikkityyleillä, jotka jaotellaan eri genreihin.

Genrejaottelussa kyse ei kuitenkaan ole siitä, että juuri musiikissa itsessään tai sen luonteessa olisi jotakin, joka määrittää genren, vaan kyse on ihmisen jaottelusta. (Burr, 2015, s. 2–3.)

Toisena keskeisenä oletuksena voidaan pitää sitä, että ymmärtäminen riippuu aina kulttuurista ja historiasta. Emme voi olettaa, että juuri oma tapamme ymmärtää olisi välttämättä parempi kuin jonkun muun. Kolmas keskeinen oletus on, että tieto ja ymmärrys perustuvat sosiaalisiin prosesseihin. Ihmisten keskinäinen kanssakäyminen toimii kenttänä ymmärryksen muodostumiselle. Tämä taas johtaa siihen, että sen, mitä pidetään milloinkin totena, voidaan ajatella olevan senhetkinen hyväksytty tapa jäsentää ja ymmärtää maailmaa. Kyse ei siis ole objektiivisesta havainnoinnista, vaan sosiaalisista prosesseista ja ihmisten välisen kanssakäymisen jatkuvasta vuorovaikutuksesta. (Burr, 2015, s. 4–5.)

Neljäs keskeinen seikka on se, että sosiaaliset konstruktiot saavat ihmiset toimimaan tietyllä tavalla. Esimerkiksi alkoholismi ymmärretään nykyään kuntoutusta ja hoitoa vaativana sairautena, eikä yksilön omana vikana, mikä on muuttanut siihen suhtautumista yhteiskunnassa. (Burr, 2015, s. 5.) Sosiaalinen konstruktionismi sopii maisterintutkielmani taustateoriaan, koska kyseessä on vuorovaikutukseen keskittyvä tutkielma. Asiakas ja sosiaalityöntekijä rakentavat sekä itselleen ja toisilleen identiteettejä ja rooleja, ja todellisuutta rakennetaan ja tulkitaan.

3.6 Etnometodologia

Etnometodologian kehitti vuosien 1950–1960 välillä Harold Garfinkel, joka julkaisi vuonna 1967 teoksen *Studies in Ethnomethodology*. Etnometodologian ja keskustelunanalyysin suhdetta on pohdittu paljon, ja osa tutkijoista on sitä mieltä, että nämä kaksi ovat omia kokonaisuuksiaan. Toiset taas pitävät keskustelunanalyysiä osana etnometodologiaa. Sekä Harvey Sacksia että Harold Garfinkeliä on pidetty keskustelunanalyysin perustajina. Sacks itse on nimennyt Garfinkelin olleen merkittävä vaikuttaja tutkimukselleen. Sacks – yhdessä Schegloffin ja Jeffersonin kanssa – käytti etnometodologiasta saatuja ideoita, jotka hioituivat myöhemmin keskustelunanalyysin tutkimusohjelmaksi. (Koskela & Piirainen-Marsh, 2002, s. 262.) Itse sijoitan tässä tutkielmassani keskustelunanalyysin etnometodologian osaksi ja esittelen tämän takia molemmat.

Termillä etnometodologia voidaan kuvata arkitiedon tutkimusta siitä, miten ihmiset jäsentävät elinolojaan, toimivat ja vaikuttavat niissä (Heritage, 1996, s. 18). Etnometodologia tutkii kaikenlaista sosiaalista toimintaa, toisin kuin esimerkiksi keskusteluanalyysi, jossa nimensä mukaisesti keskitytään tutkimaan vuorovaikutusta keskustelun avulla. Koska keskustelu on usein suuri osa vuorovaikutuksesta, näiden kahden välillä on kuitenkin paljon yhtäjaksoisuutta. (Garfinkel, 1986, s. 6.) Garfinkel, jonka toimesta etnometodologia suurimmaksi osaksi muotoutui, piti selvänä sitä, että yhteiskunta muotoutuu sellaiseksi kuin mitä se on ihmisten toiminnan perusteella. Yhteiskunnan jäsenet toteuttavat toisin sanoen olemassa olevaa järjestystä arjessaan ja järjestystä ylläpidetään tällä toiminnalla. Garfinkel antoi oppilailleen tätä havainnollistavia tehtäviä. Yhtenä tehtävänä oli esimerkiksi toimia omassa kodissaan, tutussa arjessa ja tutuissa tilanteissa kuin olisi vieras. Oppilaat raportoivat tehtävän jälkeen ahdistuneisuutta, kiusaantuneisuutta ja jopa vihaisia reaktioita muilta ihmisiltä, koska käytös poikkesi totutusta. (Montigny, 2009, s. 143–144.) Samankaltainen asetelma voidaan huomata myös keskusteluissa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välillä, jossa molemmat osapuolet orientoituvat tietyn tyyppiseen kanssakäymiseen ja ylläpitävät tietynlaista järjestystä ja roolijakoa. Esimerkiksi seuraavassa otteessa asiakas selostaa tilanteen mainitsemalla sosiaalityöntekijän tulleen hänen kotiinsa. Sosiaalityöntekijän tarkennus tilanteeseen luo kontekstin, jossa tarkentuu tapaamisen syy ja jossa johdatellaan aihepiiriin pariin. Tapaamisen syynä on asiakkaan toive uudesta asunnosta, ja sosiaalityöntekijä ammattilaisena on tullut tapaamaan asiakasta asian tiimoilta. Tästä muodostuu tietynlaiset raamit tapaamiselle, ja keskustelulla on tavoite.

Asiakas: Joo. Mä voin sanoo vaan yleisesti. Nyt tuli kotiin sosiaalityöntekijä, kello kymmenen ja juodaan aamukahvia. Joo, ei muuta, ei tuu nimeä tähän.

Sosiaalityöntekijä: Ei, ei puhuta, sanotaan vaan ei oo nimeä sitte. Ihan kohta.

Asiakas: No niin, näin näin.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Ja tarkennetaan tilannetta, sä haluaisit uutta asuntoa.

Ihmiset toimivat arkielämässään yhteiskunnan osina, jotka jatkuvasti havainnoivat ympäristöään ja sitä, mitä ympärillä tapahtuu. Ihmiset eivät vain osallistu havainnointiin, vaan heidän täytyy tehdä niin. Kompetentti osallistuminen mihin tahansa sosiaaliseen asetelmaan vaatii, että osallistujat kiinnittävät huomiota ja

jäsentävät sitä, mitä tapahtuu. Havainnointi on siis väistämätön ja tarpeellinen osa jokapäiväistä elämää. Etnometodologia lähtee siitä ajatuksesta, että sosiaalisen maailman tapahtumien havainnointi on jokaiselle mahdollista. Lisäksi etnometodologian mukaan jokainen tekee sitä. Etnometodologia on siis lähestymistapa, joka ottaa vakavasti sosiaalisen toiminnan rutiinien havainnoinnin. (Francis & Hester, 2004, s. 23.) Esimerkiksi sosiaalityössä etnometodologian avulla voidaan tutkia toimintatapoja ja käytössä olevia menetelmiä, koska etnometodologian keskiössä ei ole päämäärän saavuttaminen, vaan se, miten päämäärä saavutetaan. (Montigny, 2009, s. 145.) Samoin tutkielmassani keskityn tutkimaan nimenomaan sitä, miten asiat keskustelussa tapahtuvat sen sijaan, että tarkastelisin lopputulosta.

3.7 Keskustelunanalyysi

Keskustelunanalyysi on noussut etnometodologisessa tutkimuksessa merkitykselliseen asemaan. Keskustelunanalyysi pohjautuu Harvey Sacksin, Emanuel Schegloffin sekä Gail Jeffesonin työhön. Sacksin pyrkimyksenä oli estää aiemmin vallalla ollut idealisoimisprosessi, ja keskittyä sen sijaan tutkimaan luonnollisen sosiaalisen vuorovaikutuksen konkreettisia yksityiskohtia. Ennen tätä vallalla olleen käsityksen mukaisesti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ajateltiin olevan paljon satunnaisia tekijöitä, joten myös analyysirytykset olivat ongelmallisia. (Heritage, 1996, s. 229–231.) Sacks osoitti, että monesti näennäisesti satunnaiset piirteet ovatkin osa järjestäytyntä toimintaa (Koskela ym., 2002, s. 260).

Keskustelunanalyysin mukaisesti kieli on merkityksellistä ja järjestäytyntä, ja sen avulla luodaan, tulkitaan ja muokataan merkityksiä tilannekohtaisesti.

Keskustelunanalyysissä keskeisenä aineistona ovat arkiset keskustelut. Arkikielen tutkiminen on ollut tärkeää institutionaalistenkin aineistojen tutkimuksen kannalta, koska epätasaisen vuorovaikutustilanteen erityispiirteitä on vaikeaa tutkia, jos ei tiedetä ensin, mikä on ominaista kahden vertaisen ihmisen arkipuheessa. Keskustelunanalyysiä vältettiin alussa käyttämästä institutionaalisiin aineistoihin, kuten esimerkiksi sosiaalityöntekijän ja asiakkaan väliseen keskusteluun. (Heritage, 1996, s. 234–235.)

Sacks kiinnitti huomion siihen, miten erilaiset toiminnot tuotetaan ja tulkitaan keskustelussa. Sillä, mitkä keskustelijoiden aikeet tai motiivit olivat, ei ollut merkitystä.

Tavoitteena oli nostaa näkyväksi säännönmukaisuuksia, joiden varassa omaa toimintaa jäsennetään keskustelun aikana. (Koskela ym., 2002, s. 267.)

Vuorovaikutuksen tutkimisessa institutionaaliset tilanteet ovat kiinnostavia, koska tilanteissa on usein olennaisena osana myös institutionaaliset tehtävät, oikeudet ja velvollisuudet. Ei riitä, että vuorovaikutusta tarkastellaan osallistujien institutionaalisen aseman näkökulmasta. Sen sijaan on osoitettava, miten osallistujat puheellaan ja teoillaan kohtelevat institutionaalista kontekstia ja siihen liittyviä identiteettejä merkityksellisinä käynnissä olevalle toiminnalle. Identiteetin rakentumisen ei katsota keskusteluanalyysissä olevan pysyvä ominaisuus, vaan tilanneriippuvainen ja vuorovaikutuksessa rakentuva, ja sitä muokkaavat sekä jäsenkategorioiden käyttö, että vuorovaikutustoiminta. (Koskela ym., 2002, s. 274.) Termiä identiteetti lähestytään tässä tutkielmassa roolien ja erilaisten itselleen tai toiselle henkilölle asetettavien kategorioiden näkökulmasta. Olen valinnut käyttää sanaa rooli, koska sen avulla on mielestäni helpompi käsitellä sellaisia asioita, kuten esimerkiksi ammattilaisen tai asiakkaan rooli. Ajattelen, että on olemassa erilaisia rooleja, joihin kontekstin mukaisesti asetetaan ja minkä mukaan vuorovaikutusta muovataan. Esimerkiksi sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen keskusteluun orientoitumisessa ja sitoutumisessa molemmat osapuolet hyväksyvät oman roolinsa ja käyttäytyvät sen mukaisesti (Mäkitalo, 2014, s. 28–29).

Sosiaalityöntekijä: Joo, no me ollaan sovittu tää tapaaminen sen takia, että on aika laittaa vireille nyt nää asumiseen liittyvät hakemukset ja aina, ku meillä asioidaan asumisasiossa, niin paitsi että on kysymys siitä fyysisestä asunnosta, niin on myös kysymys siitä, minkälaista tukea ja palvelua siihen asumiseen pitää liittää.

Asiakas: Juu.

Esimerkiksi yllä olevassa lainauksessa on nähtävissä institutionaalinen konteksti ja tavoitteellisuus. Sosiaalityöntekijä on asettunut ammattilaisen rooliinsa, ja alustaa tapaamista luomalla keskustelulle tavoitteet ja määrittelemällä tapaamiselle syyn. Sosiaalityöntekijä johtaa ammattilaisena keskustelua ja määrittelee, miten asioissa edetään, asiakas on kuuntelevassa roolissa vielä tässä vaiheessa ja ilmaisee hyväksyvänsä sosiaalityöntekijän määrittelemän tavan edetä. Institutionaalinen puhe eroaa arkipäiväisestä puheesta siinä, että sillä on jokin tehtävä. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskustelu on tavoitteellista ja puhe on työkalu, jolla päästään päämäärää kohti. Kirjalliset raportit ja moniammatillinen yhteistyö täydentävät tätä.

Sosiaalityöntekijän näkökulmasta puheen avulla asiakkaalta saadaan tietoa ja asiakkaalle annetaan apua ja tukea, kun sitä tarvitaan. Asiakkaan näkökulmasta taas puheen avulla pystyy avaamaan omaa näkökulmaansa ja sanoittaa tarpeita. (Juhila & Mäkitalo & Noordegraaf, 2014, s. 9.)

3.8 Jäsenkategorisoinnin analyysi

Etnometodologia on jakautunut erilaisiin suuntauksiin, joista yksi on jäsenkategorisoinnin analyysi, eli kategorioiden tutkiminen. (Jokinen ym., 2012, s. 24). Sacks teki uransa alussa huomioita siitä, miten arkiset kategoriat assosioidaan tiettyihin ominaisuuksiin ja toimintoihin. Näiden avulla voidaan selittää sosiaalista todellisuutta. Vaikka ajatus siitä, että arkitietoa ja kokemuksia voidaan jäsentää erilaisten kategorioiden avulla, on ollut olemassa jo ennen Sacksia, hän loi oman menetelmänsä näiden erittelemiseksi ja nimesi tämän jäsenkategorisoinnin analyysiksi. Analyysi kuvaa ihmisten tapaa järjestää asioita kielen avulla erilaisiin kategorioihin. Tätä jäsenkategorisoinnin analyysiä on kehitetty edelleen ja sitä on sovellettu erilaisiin tutkimuksiin esimerkiksi yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksessa. (Koskela ym., 2002, s. 264.) Sacksin tuotanto jaetaan usein jäsenkategorisointiin ja keskusteluanalyysiin, joista keskusteluanalyysiä käytetään keskusteluaineistoon. Samanaikainen jäsenkategorisoinnin ja keskusteluanalyysin käyttö on kuitenkin toisiaan täydentävä ja niiden samanaikainen käyttö on melko yleistä. (Heritage, 1996, s. 24.)

Kulttuuri on etnometodologisesta tarkastelukulmasta katsottuna jatkuvasti uusiutuva tietovaranto. Se on läsnä ihmisten tavoissa toimia ja puhua, ja se pitää sisällään suuren määrän kategorioihin ja kategorisaatioon perustuvaa tietoa, jota hyödyntämällä, valikoimalla ja muokkaamalla ihmiset rakentavat ymmärrystä yhteiskunnasta, itsestä ja toisista. Kulttuuri voidaan tiivistää ihmisten käyttämäksi ja uusintamaksi arkiseksi tiedoksi. Etnometodologian mukaan tieto tuotetaan ja jaetaan ihmisten keskinäisessä toiminnassa. Vaikka täysin identtinen tietovaranto ei ole itsestään selvä, ihmiset nojaavat silti oletukseen siitä, että kategorioihin perustuva tieto on yhteisesti jaettu ja että kanssaihmiset tunnistavat käyttämämme kategoriat samansuuntaisesti kuin itse ne tunnistamme ja ymmärrämme. (Jokinen ym., 2012, s. 46–47.) Kuten seuraavasta otteesta huomaamme, sekä sosiaalityöntekijä että asiakas puhuvat ryhmäkoti- ja asumisyhteisöistä, vaikka kumpikaan ei puhu ryhmäkodista erikseen sen nimellä. Molemmat osapuolet ovat yhtä lailla tietoisia ryhmäkodin käsitteestä ja

siitä, millaista arki sellaisessa on ja miten palvelut kyseisessä ympäristössä toimivat. Keskustelu etenee olettamusten mukaisesti ja yhteisymmärryksessä, eikä määritelmiä tarvitse erikseen käydä läpi sen tarkemmin.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Ja se oli semmonen, et siel ois se oma huone.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Sitte tämmönen, että on olohuone...

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Yhteinen. Ja yhteinen keittiö.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Ja tämmönen (ilmeisesti viittaa asiakkaan nykyiseen asuntoon/asunnon tiettyyn tilaan), oliko se?

Asiakas: Joo. Justiin tämmönen. Et sitte ku mä siellä syön aamupalan tai tämmöset, sit mä voin aamupalan tehdä itte kotona, siellä huoneessa, sit mä menisin kerran päivässä syömään sinne ruuan ja pesisin siellä ne pyykit. Ja sit ohjaaja kattois ne rahat ja semmoset.

Sosiaalityöntekijä: Joo.

Ihmisten käyttämät lauseet kuullaan usein melko yhteneväisellä tavalla. Sanat pitävät sisällään kulttuurista tietoa. Esimerkiksi tietyn ammattiryhmän edustajan voidaan kulttuurisen tietovarannon avulla ymmärtää sisältävän tietynlaisia ominaisuuksia. ”Tiedämme” miten esimerkiksi poliisi, malli tai opettaja käyttäytyvät ja millaisia ominaisuuksia heihin liitetään. Kulttuurinen tieto kuitenkin muuttuu koko ajan ja elää ajan mukana, ja tämän takia partikularisaation huomioiminen on tärkeää. Partikularisaatio tarkoittaa tässä karkeiden kategorioiden täsmentämistä. Sama ihminen tai objekti on mahdollista havaita eri tavoin, joten teemme aina valintoja siinä, mitkä kategoriat otamme käyttöön ja mitkä kategorioihin liittyvät tiedot kulloinkin herätetään henkiin. Saman henkilön kommentit voidaan nähdä eri tavalla riippuen siitä, mihin kategoriaan tämä henkilö kategorisoidaan. Esimerkiksi päihteistä puhuvan, perheellisen poliisin voidaan tulkita puhuvan eri tavoin riippuen siitä, oletetaanko hänen puhuvan yhteiskunnallisesta, lainsäädännön näkökulmasta (poliisi) vai kasvattajan (vanhempi) näkökulmasta. Puheen tulkinnassa on tällöin eroa ja kuuntelija ohjautuu sekä tuottamaan että kuulemaan tätä puhetta eri tavalla riippuen valitusta kategoriasta. (Jokinen ym., 2012, s. 49–50.)

Kategorioita voi käyttää jäykällä tai joustavalla tavalla sekä suvaitsevalla tai ennakkoluuloisella tavalla. Jäykkyys tarkoittaa sitä, että ajattelemme tietyn kategorian

omaavan sille stereotyyppiset ominaisuudet ja uusinnamme näitä kulttuurisia stereotyyppioita kaikkiin kategoriaan kuuluviin henkilöihin tai objekteihin. Joustavuus taas on sitä, että kyseenalaistamme tätä stereotypiaa ja täsmennämme (partikularisaatio) kategoriaan liittyvää tietoa. Jäykkyys on ennakkoluuloista, koska teemme absoluuttisia tulkintoja. Joustavuus taas voi olla sekä ennakkoluuloista että suvaitsevaa. Voimme esimerkiksi nostaa esille stereotyyppistä poikkeavan kategorian, jolloin stereotyyppinen kategoria jää silti koskemattomaksi. Suvaitseva joustavuus taas etsii syitä muualta, eli vaikka henkilö kuuluu kategoriaan X, hänen käytöksensä ei johdu itse kategoriasta, vaan syitä on haettava muualta. (Jokinen, 2012, s. 50–51.)

Kategorioilla ei ole itseisarvoa, eikä kategorisointia tehdä sen itsensä vuoksi. Kategorioilla saadaan aikaiseksi asioita ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Kategorioiden tutkimisessa huomiota kiinnitetään siihen, mitä kategorioilla saadaan aikaiseksi ja mitä niillä tehdään. (Jokinen ym., 2012, s. 51). Kategorioilla on erilaisia määreitä, joita ei aina tarvitse edes lausua ääneen. Esimerkiksi talousrikollisen kategoriaa ajateltaessa voidaan ajatella tietynlaisia toimintoja ja määreitä ilman niiden sanoittamista ääneen. Kategoriakokoelmaltaan talousrikollinen kuuluu rikollisiin. Tähän tiettyyn kategoriaan liittyvät omanlaiset rikokset, jotka erottavat hänet muista rikollisista, esimerkiksi verojen kiertäminen (*toiminnot*). Talousrikollisen voidaan ajatella olevan luonteeltaan ahne (*luonnolliset ominaisuudet*). Talousrikollinen, joka onnistuu rikoksissaan hyvin, on todennäköisesti hyvin perillä esimerkiksi veroihin liittyvistä lain kiemuroista (*kompetenssi*) ja hän tavoittelee rikkauksia (*motiivi*). Voimme myös tulkita, että talousvelvollinen toimiessaan kuten toimii, välttelee tavallisen kansalaisen velvollisuuksia maksaa veroja, eli kategorian voidaan ajatella olevan negatiivinen eikä siihen liity erityisiä oikeuksia. Edellä olevat, suluissa olevat, termit ovat määreitä, jotka ovat tärkeitä osia kategoriapohjaisessa kulttuurisessa tiedossa. (Jokinen ym., 2012, s. 62–63.)

Kategoriat eivät ole itsestään selvästi joko negatiivisia tai positiivisia, vaan niissä voi olla jännittyneisyyttä. Esimerkiksi poliitikon kategoriaan voidaan liittää sekä positiivisia määreitä (kansalaisten edustaminen) että negatiivisia määreitä (oman puolueen pussiin pelaava, itsekäs toimija). (Jokinen ym., 2012, s. 61–62.) Olennaista kategoria-analyysin tekemisessä on huomion kiinnittäminen siihen, missä kategorioista neuvotellaan ja kuka niistä neuvottelee. Kategorioista neuvottelemisen on tärkeää, koska määreet, jotka

niihin liittyvät, eivät ole staattisia, vaan paikallisesti tuotettuja ja tulkittuja. (Jokinen ym., 2012, s. 62.)

4 AINEISTO JA ANALYYSI

Tässä luvussa avaan analyysivaiheita ja perustelen, miksi olen valinnut tietynlaisia lähestymistapoja, termejä tai teemoja, ja millä perusteella olen luokitellut asioita. Lisäksi käyn läpi tutkielman tekemiseen liittyvät eettiset kysymykset.

4.1 Aineistonkeruu ja työvaiheet

Aineistonkeruuta varten hain tutkimusluvan Helsingin kaupungilta. Yhteyshenkilöni Helsingissä, vammaispalveluiden eteläisen alueen johtava sosiaalityöntekijä, auttoi jakamaan tietoa tutkimuksestani Helsingin koko alueen vammaispalvelujen sosiaalityöntekijöille. Tämän lisäksi lähestyin kaupungin vammaispalvelujen sosiaalityöntekijöitä sähköpostitse ja puhelimitse, sekä mainostin tutkielmaani vielä kasvotusten sosiaalityöntekijöiden yhteisessä palaverissa. Aineiston kerääminen osoittautui haasteelliseksi. Alkuperäisen suunnitelmani mukaan aineiston piti olla kasassa syksyn 2018 jälkeen, mutta sain aineistoja kasaan hitaasti. Helsingissä laitospurku on ollut käynnissä tuona aikana, mikä on voinut vaikuttaa siihen, että vaikka muuttajia ja palavereja on varmasti ollut useampiakin, olin ehkä itse rajannut kohderyhmäni erityisen suppeaksi. Mahdollista on myös se, että sosiaalityöntekijät eivät ole täysin tunnistaneet sopivia asiakasehdokkaita. Joka tapauksessa sain tarpeeksi aineistoa kasaan ja viimeisen aineiston sain nauhoitettua huhtikuussa 2019. Yhteensä palaverinauhoitteita tuli kuusi kappaletta.

Suunnitteluvaiheessa hioin tutkimussuunnitelmaani useaan otteeseen ja muokkasin muun muassa informointikirjeitä selkokielisemmiksi ja helpommin ymmärrettävimmiksi ja pyrin tekemään itselleni selkeän suunnitelman ja rakenteen, jota seurata.

Sosiaalityöntekijöille minulla oli erillinen informointikirje, josta selvisi tiivistetysti tutkielmani aihe ja tarkoitus, ja jossa oli erityisesti kuvailtu se, minkälaisia ja millaisissa tilanteissa olevia asiakkaita tutkielmaani varten tarvitsen, sekä millaisia asumiseen liittyviä palavereita tarkoitan. Pyrin siihen, että sosiaalityöntekijöiden olisi tarpeeksi helppoa tunnistaa tutkielmaani sopivia henkilöitä asiakaskunnastaan.

Sosiaalityöntekijöitä pyysin heille osoitetussa informointikirjeessä olemaan yhteydessä tutkielmaani soveltuviin asiakkaisiin ja esittelemään tutkielmani asiakkaille tarkoitetun informointikirjeen ja suostumuslomakkeen avulla ja ilmoittamaan minulle, mikäli asiakaskunnasta löytyi henkilöitä, jotka haluavat tutkimukseeni osallistua.

Luotin sosiaalityöntekijöihin siinä, että asiakkaat olivat ennen palaveria tietoisia siitä, että olen tutkijana paikalla tapaamisessa. Kävin kuitenkin vielä palaverin alussa asiakkaan kanssa läpi tutkimuksen tarkoitukseen, suostumukseen ja keskeyttämiseen liittyvät asiat ja varmistin, että asiakas on ymmärtänyt kerrotut asiat ja suostuu osallistumaan tutkimukseeni. Lisäksi kävin läpi, ettei tutkielmaan kerättyä aineistoa käytetä muualla eikä muilla kuin tutkijalla ole pääsyä aineistoon eikä tutkielmaani osallistumisesta tai osallistumattomuudesta aiheudu asiakkaalle seurauksia. Samalla keräsin kirjallisen suostumuksen. Kävin informaatiokirjeessä olleet asiat läpi asiakkaan kanssa juuri ennen suostumuksen keräämistä, eli palaverin alussa.

Ongelmaksi nousi yllätyksekseni haasteet selkokielisyydessä ja palavereiden pieni määrä. Kesti pitkään, että sain tarpeeksi aineistoa kasaan. Selkokielisyys taas tuotti lähinnä itselleni haasteita ja muokkasinkin useaan otteeseen informaatiokirjettä selkeämpään muotoon. Tästä huolimatta kirje oli osittain vaikeaselkoinen, koska tietyt tutkimukseen liittyvät asiat oli tuotava ilmi ja kirjoitettava auki, mikä vaikutti pituuteen. Halusin kuitenkin myös luottaa siihen, että sosiaalityöntekijä tai esimerkiksi ryhmäkotien henkilökunta auttaisivat asiakasta ymmärtämään mistä on kyse, jos tämä oli tarpeen.

4.2 Litterointi ja jaottelu

Litteroitutin nauhoitetut aineistot ammattilitteroijalla. Litteroitavaa nauhoitetta oli yhteensä noin 4,5 tunnin edestä ja sivuja kertyi yhteensä 169. Aloitin aineiston koodauksen siihen soveltuvalla atlas.ti –nimisellä ohjelmalla. Atlas.ti-ohjelmalla loin muutaman eri yläotsikon helpottamaan työskentelyä, jotta sain samankaltaiset otteet yhteen ja jotta sain poimittua ne erilleen muusta aineistosta. Kävin aineistoa tämän vuoksi useita kertoja läpi, koska löysin aineiston seasta useampiinkin otsikoihin sopivia kohtia. Lopulta minulla oli 24 otsikkoa, jonka alle otteet jaottelin helpottaakseni analyysia. Määrä oli suuri ja huomasin, että oli liian haastavaa hahmottaa näin montaa eri otsikkoa. Loin tämän vuoksi erilaisia miellekarttoja, joihin jaottelin otteita niiden

aihepiirien mukaisesti vielä karkeammin. Jotkut otteista esiintyivät useammassa kohtaa. Tämä otteiden jaottelu auttoi hahmottamaan kokonaisuutta paremmin ja huomaamaan, mitkä aihepiirit olivat tutkielmani kannalta turhia, ja mitkä pystyin helposti yhdistämään helpommin hahmotettavien otsikoiden alle.

Yhdistelin näitä 24 otsikkoa sopivimmiksi, ja lopullinen määrä oli 17 otsikkoa. Jaoin nämä vielä erikseen kolmen suuremman otsikon alle, jotka lopulta kuvasivat oikeastaan palaverin eri osioita. Kyseinen jaottelu eri otsikoiden alle on ollut olemassa lähinnä aineiston käsittelyn helpottamiseksi. Analyysin ja tulosten esittämisen kannalta käyttämälläni jaottelulla ei ole ollut juurikaan merkitystä, joten valitsin jättää ne pois ja nimeämättä kokonaan sen vuoksi, että kokonaisuus olisi helpommin hallittavissa ja ymmärrettävissä analyysivaiheessa.

Palavereissa toistui melko samanlainen kaava. Alussa sosiaalityöntekijä selosti prosessiin liittyviä asioita, tätä seurasi asumiseen liittyvää alustavaa puhetta, minkä jälkeen suuri osa keskustelusta liittyi arjessa esiintyviin avun ja tuen tarpeisiin. Avun ja tuen tarpeista keskusteltiin laajasti, mutta katsoin, ettei tuen tarpeista keskustelu suurimmaksi osaksi liittynyt tutkielmani tutkimuskysymykseen vahvasti, joten jätin aineistostani pois selvästi vain tuen tarpeisiin liittyvät asiat. Sama koski myös esimerkiksi palvelusuunnitelman täydentämiseen liittyviä asioita, ellei niissä käsitelty asiakkaan tahtoon tai asumisen järjestelyyn liittyviä asioita.

Keskeisinä käsitteinä tutkimuksessani ovat tahto, valinnat sekä toimijuus. Tahdoin tutkielmassani keskittyä nimenomaan asiakkaan toiveiden ja tahdon sekä valintojen rakentumiseen. ”Tahto, valinnat sekä toimijuus asumiseen liittyvissä keskusteluissa” - otsikon alla pyrin kuvaamaan erilaisia keinoja ja tapoja, joilla tahto rakentuu ja millaisena asiakkaan toimijuus ja valinnat näyttäytyvät. Tämä on suurin ja tärkein kokonaisuus tutkielmassani. Lisäksi olen luonut kaksi muuta analyysiotsikkoa, ”Keskustelijoiden ottamat roolit” sekä ”Nykyinen ja tuleva asuminen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä keskustelussa”.

Rooleilla tarkoitan tutkielmassani sitä, kun vuorovaikutuksessa asetetaan johonkin rooliin, tai toinen henkilö asetetaan tietynlaiseen rooliin. Sanalla rooli tarkoitan samalla myös identiteettikategoriaa, joka lyhyesti sanottuna tarkoittaa sitä, miten henkilö tulee identifioiduksi ja kuvattavaksi toisten kanssa neuvotellessa. Kuten olen rooleja

analyysiluvussani avannut, identiteetti ei ole staattinen ominaisuus. Roolien alla tarkastelen, miten roolit rakentuvat sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja mitä niillä mahdollisesti saadaan aikaan.

Viimeinen otsikkoni liittyy nykyiseen ja tulevaan asumiseen. Asuminen on tutkielmassani kantava teema, mutta toisaalta se muodostaa enemmänkin viitekehyksen ja kiinnittää puheen konkretiaan. Tapaamisilla pohditaan paljon tulevaa asumista ja mietitään, minkälaisia konkreettisia tarpeita asiakkaalla on tulevassa asumisessa ja millaista tämänhetkinen asuminen on. Olen teoriaosuudessa käsitellyt jonkin verran sitä, miten rajoitetut vaihtoehdot kehitysvammaisilla henkilöillä usein on, kun kyse on asumisen valinnoista. Tämän otsikon alla tutkin myös tätä puolta aiheesta.

Tutkielmani kokonaisuus on laaja, ja keskeisiä käsitteitä olen avannut enemmän luvussa kolme. Huomasin aineistoa analysoidessani ja eri otsikoita miettiessäni, että tämä jaottelu on kaikkein toimivin, jotta toistoa samankaltaisista asioista ei tule toisaalta liikaa, mutta aihepiirejä on silti eroteltu tarpeeksi pieniin osiin, jotta analyysin kulkua on helpompi seurata.

4.3 Tutkielman eettisyys

Samoin kuin muidenkin ihmisten kohdalla, kehitysvammaisten henkilöiden kohdalla on tärkeää, että on olemassa suostumus tutkimukseen osallistumisesta. Jotkut kehitysvammaiset henkilöt ymmärtävät kirjoitettua tai puhuttua informaatiota ja osaavat itse päättää, haluavatko ottaa osaa tutkimukseen vai eivät. Toiset taas eivät välttämättä ymmärrä kaikkia termejä, tai eivät osaa lukea. Tärkeää on antaa informaatio selkokielisesti ja käydä tutkimuksen tarkoitusta ja suostumuksen merkitystä läpi ajan kanssa. Jotta henkilö voi suostua tutkimukseen ja jotta suostumus on aito, henkilön täytyy ymmärtää relevantti informaatio, olla vapaa painostuksesta ja pystyä halunsa mukaan myös kieltäytymään tutkimukseen osallistumisesta. (esimerkiksi Goldsmith & Skirton, 2015, s. 436–437; National Disability Authority, 2009, s. 30, 36.)

Noudatan maisterintutkielmassani tutkimuseettisen neuvottelukunnan hyviä tieteellisiä käytäntöjä. Näistä ovat esimerkkeinä rehellisyys, huolellisuus ja tarkkuus sekä eettisesti kestävien tiedonhankinta-, tutkimus-, ja arviointimenetelmien käyttö.

(Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2012, s. 6.) Olen pyrkinyt kuvaamaan läpinäkyvästi sen, millä tavalla tutkimukseni on tehty ja olen huolehtinut siitä, että sekä aineistoa

kerätessäni että sitä käsitellessäni kaikki data pysyi vain itselläni. Kiinnitin erityistä huomiota siihen, ettei aineistoon ja lainauksiin ole jäänyt sellaisia tunnistetietoja, joista henkilöitä voisi tunnistaa. Vaikka lainaukset ovat alkuperäisessä muodossaan, olen poistanut tietynlaisia sanoja (esimerkiksi täytesanat ja tunnistettavat maneerit puheessa), jottei henkilöitä voisi tunnistaa. Lisäksi käytän sosiaalityöntekijän ja asiakkaan lisäksi paikalla olevista henkilöistä nimitystä ”muu henkilö”, jotta asiakkaita ei voisi tunnistaa palaverissa olevien henkilöiden perusteella. En tämän vuoksi erottele mitenkään sitä, millainen henkilö palaverissa on paikalla. Olen päätenyt tähän ratkaisuun siksi, että maisterintutkielman aiheen kannalta on toissijaista, mikä asiakkaan ja toisen henkilön välinen suhde on. Aineistonkeruussa olen lisäksi kiinnittänyt erityistä huomiota siihen ryhmään, jonka taholta aineiston kerään. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että olen pyrkinyt käyttämään selkokieltä tutkimusaiheeni esittelyssä ja varmistanut, että tutkimukseen osallistuminen on tosiaan perustunut vapaaehtoisuuteen ja tutkimukseen osallistuvat ovat ymmärtäneet, mihin ovat antaneet suostumuksensa. Tämän lisäksi olen varmistanut, että tutkittavat ovat olleet tietoisia siitä, että tutkimuksen on voinut keskeyttää missä kohtaa tahansa ilman seurauksia.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mukaan hyviin tieteellisiin käytäntöihin kuuluu lisäksi muun muassa toisten tutkijoiden töiden kunnioittaminen, tutkimuksen huolellinen suunnittelu, toteuttaminen ja raportointi sekä mahdollisen esteellisyyden huomiointi. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2012, s. 6–7). Omassa tutkielmassani tämä näkyy siinä, että viittaa muiden tutkijoiden teoksiin ja erottelen oman tuotantoni muiden tuotannosta.

Tutkielmassani olen noudattanut eettisiä periaatteita, joita ovat itsemääräämisoikeuden kunnioitus, vahingon välttäminen ja yksityisyys ja tietosuoja. Osallistuminen tutkimukseen on ollut täysin vapaaehtoista ja tutkimukseen osallistuminen on perustunut riittävään tietoon. Yksittäisiä henkilöitä ei voi tunnistaa aineistosta sen anonymisoinnin jälkeen. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2009, s. 4–6.) Tein tutkimukseen osallistuville saatekirjeen ja allekirjoitettavan suostumuslomakkeen tutkimukseen osallistumisesta. Nämä olen pyrkinyt tekemään selkokielisesti niin, että kaikki osapuolet saavat selkeän käsityksen tutkielmani tarkoituksesta. Lisäksi olen pyrkinyt käyttämään selkeää ja helposti ymmärrettävää kieltä myös tutkielmani kirjoittamisvaiheessa niissä rajoin, kun se on ollut mahdollista.

Tutkimuksen tuloksia voi mahdollisesti vääristää muiden henkilöiden mukanaolo (tarkoitin täällä esimerkiksi mahdollisten vanhempien, ohjaajien, työpaikan ohjaajien, ystävien, tukihenkilöiden, avustajien tai ihan vain tutkijan mukana oleminen). On lisäksi huomioitava, että ihmiset saattavat käyttäytyä eri tavalla tarkkailun alla. Olen kertonut tutkimuksen tarkoituksen sekä sosiaalityöntekijöille että asiakkaille, kuten hyvien eettisten ohjeiden mukaan pitääkin. Tämä kuitenkin tarkoittaa myös sitä, että osapuolet ovat tietoisia siitä, mitä tutkija on tutkimassa, jolloin roolinotto voi mahdollisesti muuttua tutkijaa miellyttävämpään suuntaan.

5 ANALYYSI JA TULOKSET

5.1 Tahto, valinnat sekä toimijuus asumiseen liittyvissä keskusteluissa

Tahdolla tarkoitin asiakkaan arkikielistä valintojen ja päätösten tekoa sekä halujen ja omien toiveiden esittämistä. Keskusteluissa keskeistä on, miten tahto ja asiakkaan valinnat rakentuvat ja minkälaisia keinoja sosiaalityöntekijä ja toisaalta asiakas käyttävät puheessaan. Tahdon ja toiveet yhdistän isona kokonaisuutena myös asiakkaan toimijuuteen, jonka ajattelen muodostuvan jatkuvassa vuorovaikutuksessa suhteessa ympäristöön ja toisiin, kuten esimerkiksi Tuija Virkki (2004, s. 279) on aiemmin esittänyt. Tämän vuoksi käsittelen näitä kokonaisuuksia yhdessä ja samassa analyysiluvussa. Käsittelen paikoitellen myös rooleja ja asumiseen liittyviä asioita, koska aihepiirit menevät hyvin paljon ristiin keskenään. Pidän kuitenkin pääpainon siinä, miten tahto ja valinnat rakentuvat, mitä keinoja keskustelussa käytetään ja millaisena toimijuus näyttäytyy. Kiinnostavaa on myös se, miten toimijuutta voidaan joko tukea tai heikentää. Tässä tutkielmassa toimijuus ymmärretään asiakkaan ja rakenteiden vuorovaikutuksena, jossa erilaiset rajoitteet määrittävät asiakkaan valinnanvapauden laajuutta. Pyrin osoittamaan aineistosta esimerkkejä toimijuuden rakentumisesta ja ulkopuolisten rakenteiden rajoittavuudesta, ja toisaalta myös toimijuuden mahdollistajista.

Valintojen tekemiseen ja toimijuuteen liittyy tiiviisti myös se, miten asiat nähdään suuremmassa mittakaavassa. Esimerkiksi Helena Ahposen (2008, s. 194) mukaan vammaisten henkilöiden tilanteista on otettu asiantuntijalähtöinen vastuu, jossa asiakkaan elämää säädellään asiantuntijaroolista käsin. Liz Ellis (2018, s. 471) on

artikkelissaan samoilla linjoilla. Ellis nostaa esiin, että päätöksenteosta puhuttaessa kehitysvammaisten henkilöiden päätöksenteon standardit ovat muita korkeammalla.

Asiakkaan toiveisiin ja tahtoon liittyviä otteita oli aineistossa runsaasti, mutta olen rajannut näitä valiten sellaiset, jotka eniten kuvaavat ja toistavat puhuttua ja näyttävät selkeimmin sen, miten tahto rakentuu.

Sosiaalityöntekijä: Okei, mut nyt puhutaan sun osalta siitä, et jos sä muuttasit täältä sitten, niin minkälaiseen paikkaan sä voisit muuttaa sitten?

Asiakas: Mä haluun mennä sinne, mä haluun muuttaa sinne sinne, mikä sen nimi on, (ryhmäkodin nimi).

Sosiaalityöntekijä: (ryhmäkodin nimi) sä haluat muuttaa.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Miksi sä haluat muuttaa (ryhmäkodin nimi)?

Asiakas: No mieluummin (ryhmäkodin nimi).

Sosiaalityöntekijä: Mmm. Sä oot siellä käyny, ootko?

(muutama lause ryhmäkodin sijaintiin liittyvästä keskustelusta)

Asiakas: Mä oon käyny työtoimintaporukan tutustumal (ryhmäkodin nimi)

Sosiaalityöntekijä: Joo. Mitäs muita paikkoja, missä sä oot käyny tutustus?

Yllä olevassa lainauksessa sosiaalityöntekijä ohjaa keskustelun suoraviivaisesti asumiseen, ja pyrkii ohjaamaan asiakasta miettimään nykyisen asuinpaikan sijaan jotakin muuta mahdollista asumisvaihtoehtoa. Sosiaalityöntekijä ottaa itselleen keskustelunvetäjän roolin. Sosiaalityöntekijä ei rajaa asiakkaalle kysymyksessään mitä tarkoittaa sanoilla ”minkälaiseen paikkaan”. Tämän voidaan ajatella liittyvän aiemmin esiteltyyn yhteisesti jaettuun tietovarantoon, molemmat keskustelun osapuolet ymmärtävät määrittelemättä sen tarkemmin, mistä on kyse. Asiakas vastaa kysymykseen määrätietoisella vastauksella, jossa nimeää tietyn ryhmäkodin sen sijaan, että lähtisi miettimään ”minkälaiseen” paikkaan voisi kuvitella muuttavansa. Asiakas nimeää valintojaan sen puitteissa, millaisessa ympäristössä hän on tottunut asumaan (ryhmäkoti). Sosiaalityöntekijä toistaa asiakkaan kommentin. Toiston avulla on mahdollista varmistaa se, että sekä työntekijä että asiakas ovat ymmärtäneet puhutun samalla tavalla, ja asiakkaan toive on otettu vastaan ja ymmärretty. Sosiaalityöntekijä kysyy asiakkaalta syitä siihen, miksi juuri kyseinen ryhmäkoti on asiakkaan toiveena, mutta asiakas ei lähde määrittelemään sosiaalityöntekijälle yksittäisiä syitä. Mielenkiintoista tässä otteessa on, että usein asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välille rakentuu selvempi jaottelu, ja usein asiakkaat suhteuttavat omia toiveitaan ja valintojaan

olemassa oleviin rakenteisiin ja mukautuvat mahdollisesti muiden näkemyksiin ja ehdotuksiin. Tässä tapauksessa asiakkaalla on heti konkreettinen paikkatoive mielessä. Sosiaalityöntekijä esittää oletuksen, että asiakas on käynyt kyseisessä ryhmäkodissa. Sosiaalityöntekijä kysyy asiakkaalta, mihin muihin paikkoihin asiakas on käynyt tutustumassa. Tämän voi tulkita yrityksenä saada asiakasta joustamaan omasta toiveestaan ja miettimään myös muita vaihtoehtoja. Toisaalta voidaan myös pohtia, haetaanko kysymyksellä varmistusta siitä, että asiakkaan toive perustuu jonkinlaiselle aidolle omalle tahdolle eikä siihen, että kyseessä olisi vaikkapa ainoa ryhmäkoti, jossa asiakas on käynyt ja joka keskustelussa tulee mieleen. Otin saman asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisestä keskustelusta myös toisen otteen, jossa samaa aihepiiriä jatkettiin. Alla oleva ote on saman keskustelun aikana käyty:

Asiakas: Tää on, tää on mun koti.

Sosiaalityöntekijä: Tää on nyt sun koti. Mut mitä sä ajattelet siitä, että sä muuttaisit täältä? Miltä se kuulostaa?

Asiakas: Mä muutan sinne (ryhmäkodin nimi).

Sosiaalityöntekijä: Nii, (ryhmäkodin nimi) sä haluisit muuttaa?

Asiakas: Mieluummin.

Sosiaalityöntekijä: Nii.

(muutama repliikki siitä, onko kyseisessä ryhmäkodissa ohjaajia ja kauppa lähellä)

Sosiaalityöntekijä: Mmm. On siinä aika lähellä joo, joo. Miksi sä haluat juuri (ryhmäkodin nimi)?

Asiakas: Kivaa, siel on sauna (ryhmäkodin nimi), sitte me mennään suihku sinne.

Sosiaalityöntekijä: Mmhhh.

Tässä otteessa asiakas ja sosiaalityöntekijä ovat palanneet samaan asiaan, kuin aikaisemmassa otteessa. Aiempi ote on keskustelun alkupuolelta, tämä yllä oleva ote taas keskustelun keskivaiheilta. Asiakas määrittelee yllä olevan otteen alussa paikan, jossa ovat, kodikseen. Sosiaalityöntekijä vahvistaa kyseessä olevan asiakkaan koti, mutta ohjaa kommentillaan asiakasta ajattelemaan tulevaisuutta samalla implikoiden, että asia voisi olla eri tavalla tulevaisuudessa. Sosiaalityöntekijä kysyy asiakkaan mielipidettä siihen, että asiakas muuttaisi nykyisestä kodistaan pois ja kutsuu asiakasta pohtimaan asiaa, muttei määrittele sen tarkemmin mihin asiakas muuttaisi. Asiakas vastaa tähän melko ehdottomasti muuttavansa tiettyyn, jo aikaisemmin mainitsemaansa ryhmäkotiin. Asiakas näyttäytyy aktiivisena ja aloitteellisena, ja hänellä on vahva

mielikuva siitä, mitä hän tahtoo. Sosiaalityöntekijä vastaa asiakkaalle taas toistamalla, ja kertoo asiakkaan kanssa puhuttua varmistaen, että molemmat ovat yhteisymmärryksessä. Sosiaalityöntekijä palaa tässä otteessa jälleen syihin, miksi asiakas haluaa muuttaa juuri kyseiseen ryhmäkotiin. Asiakas antaa ympäröivään vastauksen ja mainitsee saunan ja suihkun. Asiaan ei perehdytä sen enempää. Sosiaalityöntekijä ottaa vastauksen vastaan minimipalauttein ja jättää asian tähän. Sosiaalityöntekijä on otteessa asettunut kyselijän ja selvittäjän rooliin ja asettanut asiakkaalle selontekovelvollisen kategorian, jolloin asiakkaalta toivotaan perusteluja toiveelle. Asiakkaalla on valinnanmahdollisuuksia ja hänen mielipiteellään on painoarvoa. Sosiaalityöntekijä hyväksyy asiakkaan toiveen, mutta pyytää asiakkaalta edelleen perusteluja, miksi tietty ryhmäkoti on asiakkaan toiveena. Tässä voi taustalla olla ajatus siitä, että myös ulkopuoliset puitteet ja rakenteet määrittelevät asiakkaan asumista ja sijoittumista, jolloin asiakkaan aktiivinen toimijuus nähdään sellaisessa kontekstissa, jossa asiakkaan valinnat neuvottelevat ulkopuolisten rajoitteiden kanssa.

Asiakas: Sit mä meen (ryhmäkodin nimi).

(Sosiaalityöntekijä naurahtaa)

Sosiaalityöntekijä: Okei. Voitko sä ajatella mitään muuta paikkaa, kun (ryhmäkodin nimi)? Onks mikään muu hyvä?

Asiakas: Mä haluan mennä sinne, mä haluan mennä, mä haluan mennä sinne (henkilön nimi) luona.

Sosiaalityöntekijä: Mmm, nii. No mitä sä aattelet siitä, että muistaks sä missä se (henkilön nimi) asuu? Siellä (ryhmäkodin nro 2 nimi)?

Asiakas: (henkilön nimi) asuu (ryhmäkodin nro 2 nimi).

Sosiaalityöntekijä: Mmm. Mitä sä ajattelet siitä (ryhmäkodin nro 2 nimi), oisko se sulle mahollinen paikka?

Asiakas: Mikä?

Sosiaalityöntekijä: Se (ryhmäkodin nro 2 nimi), jos siellä ois vapaa paikka, vapaa huone, mitä siitä ajattelet?

Asiakas: Joo mä haluan sit sinne (ryhmäkodin nro 2 nimi) (henkilön nimi) kanssa.

Sosiaalityöntekijä: Nii. Onks se sun vanha, se on tosi vanha ystävä sulle se (henkilön nimi).

Asiakas: Joo mä haluan mä muuttaa sinne (ryhmäkodin nro 2 nimi) (henkilön nimi) kans samaan.

Sosiaalityöntekijä: Nii. Mmm. Mut siel (ryhmäkodin nro 2 nimi) ei oo yökkö.

Asiakas: Ei tarvii.

Sosiaalityöntekijä: Eikö tarvii?

Asiakas: Ei.

Sosiaalityöntekijä: Okei.

Asiakas: En mä haluu mennä sinne.

Sosiaalityöntekijä: Mihin et haluu mennä?

Asiakas: Mä haluun mennä mielummin (ryhmäkodin nro 1 nimi).

Sosiaalityöntekijä: Nii, nii sä haluat semmoseen, mis on yökkö. Mmm.

Yllä olevassa otteessa asiakas nostaa uudelleen esille halunsa muuttaa tiettyyn ryhmäkotiin. Asiakas ottaa itselleen määrittelijän roolin. Asiakas näyttäytyy otteen alussa määrätietoisenä ja aktiivisena toimijana passiivisen kohteena olemisen sijaan. Sosiaalityöntekijä naurahtaa, mikä johtuu mahdollisesti siitä, että asiakkaan mainitsema ryhmäkoti on keskustelun aikana ollut aikaisemminkin puheissa, ja asiakas on kuulostanut hyvin vahvatahtoiselta asiassa. Sosiaalityöntekijä haastaa asiakkaan roolin määrittelevänä osapuolena ja kysyy, voisiko asiakas ajatella mitään muuta paikkaa. Sosiaalityöntekijä haastaa asiakkaan rakentaman kategorian itsestään itsenäisenä päätöksentekijänä ja aktiivisena toimijana. Sosiaalityöntekijä rakentaa asiakkaalle asiakkaan ja palvelujen käyttäjän rajattua roolia, jossa perinteisesti asiakkaan kanssa katsotaan läpi yhdessä ne rajatut vaihtoehdot, joista asiakas voi tehdä valinnan. Asiakas ottaa harkintaansa erään toisen, sosiaalityöntekijän esille nostaman, ryhmäkodin hyväksyen näin sosiaalityöntekijän uudelleenmääritellyt roolit.

Sosiaalityöntekijä lähestyy aihetta kategorisoiden asiakkaan taas päätöksen tekijän kategoriaan. Sosiaalityöntekijä kutsuu asiakkaan arvioimaan ja miettimään asioita asettuen itse kysymysten tekijän asemaan ja asettaen asiakkaan kysymyksiin vastaajan asemaan. Sosiaalityöntekijä esittää toisen ryhmäkodin ajatuksen kahdella tavalla: aluksi sosiaalityöntekijä kysyy suuremmin, olisiko toinen ryhmäkoti asiakkaalle mahdollinen paikka, mutta toisen kerran sosiaalityöntekijä pehmentää lähestymistapaansa ja kysyy asiaa laveammin. Aikaisemmasta poiketen asiakas orientoituu nyt toiseen ryhmäkotiin, ja asettaa sen ensimmäiseksi toiveekseen. Sosiaalityöntekijä muistuttaa asiakasta, että toisessa ryhmäkodissa ei ole yökköä (=yötyöntekijä) paikalla. Sosiaalityöntekijä asettaa itsensä ammattilaisen rooliin ja tarpeiden selvittäjän rooliin ja rakentaa samalla asiakkaalle avuntarvitsijan kategoriaa, jonka tulisi pohtia asiaa myös avuntarpeidensa näkökulmasta. Samalla sosiaalityöntekijä kuitenkin jakaa asiantuntija-asemaansa

asiakkaan kanssa, ja asettaa asiakkaan päteväksi arvioimaan omaa tuentarvettaan Asiakkaan toimijuutta korostetaan. Asiakas torjuu tarpeen yötyöntekijästä ja vahvemman tuen tarpeesta. Sosiaalityöntekijä kyseenalaistaa asiakkaan vastauksen toiston avulla, mutta hyväksyy asiakkaan näkemyksen sellaisenaan. Keskustelun ja mielipiteen muuttamisen jälkeen asiakas asettautuu kuitenkin takaisin omaan alkuperäiseen määrätietoiseen rooliinsa ja toteaa, ettei halua kyseiseen ryhmäkotiin, vaan sittenkin edelleen siihen, mihin alusta alkaen on halunnut mennä. Sosiaalityöntekijä tulee lisäksi siihen johtopäätökseen, että asiakas haluaa ryhmäkotiin, jossa on yökkö paikalla. Sosiaalityöntekijä jättää kuitenkin määrittelemättä, että asiakas haluaa juuri tiettyyn ryhmäkotiin, jossa on yökkö.

Sosiaalityöntekijä: Sen takia mä oon täällä nyt. Ja tuota että mä kuulen sun toiveita ja tuota kirjaan ne ylös. Ja sitten laitetaan vireille se asia.

Asiakas: Kyllä, kyllä.

Sosiaalityöntekijä: Että ehdottomasti tuota kuullaan kuullaan sun mielipidettä ja pyritään siihen, että se on - -

Asiakas: Näin on, näin on. Kyllä.

Sosiaalityöntekijä: Mutta sitte kannattaa pitää se mielessä, että se, ettei voi sanoa mitään aikarajaa tai tuota että missä ajassa ehkä tulee käymään.

Asiakas: Nii, nii. Aivan, aivan. Joo.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä orientoituu ammattilaisen rooliinsa. Sosiaalityöntekijän kommentti ”sen takia mä oon täällä nyt” määrittelee sosiaalityöntekijän roolin tärkeäksi asiakkaan asuntoasiassa ja implikoi, että ilman sosiaalityöntekijän läsnäoloa asumisasioiden suunnittelu ei etene. Sosiaalityöntekijä rakentaa itselleen korkeamman valta-asetelman suhteessa asiakkaaseen, minkä asiakas hyväksyy minimipalauttein ”kyllä kyllä”. Sosiaalityöntekijän seuraava repliikki implikoi, että asiakkaan mielipiteet ovat keskeisiä prosessin kannalta, mutta toisaalta taas heti seuraavassa repliikissään sosiaalityöntekijä korostaa asetelmaa, jossa asiakas ei ole sellaisessa asemassa, että voisi vaikuttaa esimerkiksi prosessin aikatauluihin, vaan rakenteiden ja muiden tekijöiden vaikutukset ovat suuremmat. Asiakkaan mahdollisuudet vaikuttaa omassa elämässään rajataan ja aktiivista toimijuutta suhteutetaan realiteetteihin. Asiakas hyväksyy tämän asetelman ja osoittaa ymmärtäneensä. Molemmat osapuolet orientoituvat omiin rooleihinsa, joissa keskustelevat kaksi toisistaan epätasasuhtaisessa valta-asemassa olevaa henkilöä. Sosiaalityöntekijä ottaa itselleen ammattilaisen ja neuvojan roolin toppuutellessaan

asiakasta. Keskusteluotteessa on näkyvää, miten asiakkaalla on rajatut vaikutusmahdollisuudet.

Sosiaalityöntekijä: - - Mutta mä aattelin, mentäiskö pikkasen tähän mahdollisesti siihen asumiseen? Mä täytän tässä... Tää on tämmönen arvio asumisesta tai laitoshoidon tarpeesta. Mä kyselen sulta näitä kysymyksiä. Mä täytän tän ja tää menee semmoseen SAS-ryhmälle, joka sitten sen tarpeen mukaan ja kiireellisyyden mukaan. Niin kun tietää, missä ois, mitä paikkoja on olemassa. Sillä tavalla sitä kuitenkin pyritään (asiakas) sulle sopiva paikka.

Asiakas: Mmm.

Sosiaalityöntekijä: Ja kun niitä paikkoja on sillä tavalla erilaisii, että toisissa on tosi paljon henkilökuntaa ja sillä tavalla, saa tosi paljon apua ja tukea. Toiset on sitten sillä tavalla, että et siellä asuvat pärjää aika lailla omillaan.

Muu hlö: Hänen toive on se, että semmonen paikka, missä pärjää omillaan. Mutta minä en oo siihen... Et ku jossain vaiheessa on ollu puhetta, nää... (asiakas) saa iteki kertoo. Mutta ku ne on ollu noi kerrostaloasumiset vaikka, ni mä en nää sitä sillä tavalla. Siinä ei ois mitään hoitohenkilökuntaa missään lähellä.

Sosiaalityöntekijä: Kyllä, kyllä.

Muu hlö: Mä oon yrittäny selittää, ku mäki oon ollu siel päivätoiminnassa. Niin siinä toisessa kerroksessa just asutaa. Siellä on kyllä hoitohenkilökunta, mutta heillä on periaatteessa omat asunnot, pienet asunnot.

Sosiaalityöntekijä: Joo.

Muu hlö: Että sä voit (asiakas) iteki kertoo nytte.

Asiakas: Siis mitä?

Muu hlö: Sun asumisesta, että minkälaista sä toivot?

Asiakas: Semmonen oma.

Sosiaalityöntekijä: Niin kuin oma huone?

Asiakas: Tai siis oma kämppä.

Sosiaalityöntekijä: Oma kämppä?

Asiakas: Nii.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä rakentaa itselleen ammattilaisen roolia ja keskustelun vetäjän roolia, vaikkakin hakee hieman sopivia sanoja. Sosiaalityöntekijä määrittelee työskentelytavan ja rakentaa kysyjä–vastaaja -asetelmaa. Sosiaalityöntekijä rakentaa itselleen vastuuhenkilön ja työskentelystä vastaavan roolia ja asiakkaalle kysymyksiin vastaajan ja arvioiden kohteena olijan roolia. Asiakkaan toimijuuden tukeminen jää vähäiseksi, ja asiakas näyttäytyy passiivisena kohteena.

Sosiaalityöntekijä ulkoistaa asiakkaan asumisen järjestymisen lopulta SAS-ryhmälle, ja tekee näin eron omiin rooleihinsa vastuuhenkilönä. Asiakas hyväksyy asian minimaalisin palauttein vastaamalla äännähdyksellä: ”mmm”. Tämän voi tulkita rutiininomaisena reagointina ja ehdotetun työjärjestelyn hyväksymisenä.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijän kertoessa asiakkaalle millaisia paikkoja on olemassa, tulee muu henkilö keskusteluun mukaan ja avaa asiakkaan toiveita siitä, että asiakas haluaisi muuttaa paikkaan, jossa pärjää omillaan. Tämä rakentaa asiakkaalle kategorialla sivusta seuraajana omissa asioissaan - henkilönä, joka tarvitsee toisen henkilön edustamaan itseään. Muu henkilö asettaa samalla asiakkaan toiveen realistisuuden kyseenalaiseksi ja rakentaa asiakkaalle epäpätevän päättäjän kategorialla rakentaen itselleen samalla pätevemmän arvioijan roolia. Asiakkaan autonomiaa ja aktiivisuutta ei erityisemmin tueta, eikä asiakas ota juurikaan kantaa asioihinsa.

Muu henkilö ohjaa otteen loppupuolella puheenvuoron asiakkaalle. Asiakas kutsutaan tässä kohdin osaksi keskustelua ja asiakkaalle tarjotaan mahdollisuutta kertoa omia mielipiteitään (ja mahdollisesti tilaisuutta vahvistaa sitä, mitä muu henkilö mainitsi) ja ottaa samalla osakseen aktiivisemmän toimijan roolin. Asiakas ei kuitenkaan ole mahdollisesti seurannut keskustelua, vaan on asettautunut passiivisen sivustaseuraajan rooliin. Tämä passiivinen rooli on aikaisempien tutkimusten valossa kehitysvammaisten asiakkaiden kohdalla ollut yleinen ja työskentelytapa ei ole ollut asiakkaan toimijuutta korostava. Otteen asiakas ottaa kuitenkin tarjotun aktiivisemmän roolin vastaan ja kertoo oman toiveensa olevan ”semmonen oma”. Sosiaalityöntekijä tekee tarkennuksen ja olettaa asiakkaan tarkoittavan omaa huonetta, mutta asiakas korjaa tarkoittaneensa omaa kämppää. Sosiaalityöntekijä on mahdollisesti orientoitunut ryhmäkotiympäristöön ja on orientoitunut mahdollisesti muun henkilön puheenvuoron myötä siihen, että asiakkaan kohdalla lähdetään miettimään tuetumpaa ympäristöä.

Sosiaalityöntekijä: Hyvä. Joo. Okei. Eli se on hyvä, että harjottelu on nytkähtäny käyntiin ja sitte lisää tietoo siitä niinkun sun pärjäämisestä. Pystyt vähän pohtii ja punnita sitä myös, et minkälaista itsenäinen asuminen vois olla, tuettu itsenäinen asuminen. Ja tota, jos me käydään nyt läpi tätä tän hetkistä tilannetta, niin mitä niinkun, et kun asut kotona, niin miten sun tuen tarpeet näyttäytyy niinkun täs elämän tilanteessa?

Asiakas: Aika hyvin.

Sosiaalityöntekijä: [naurahtaen] Niin. Niin ja täs on varmaan ihan hyvä kuulla sillee molempia että...

Asiakas: Hyvä, mä voisin antaa (muu hlö) nyt kyllä puhuu kans välil.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä asettuu ammattilaisen rooliin ja rakentaa asiakkaan tilanteelle kategorialla monivaiheisen prosessin, joka etenee tietyin välietapein. Prosessin etenemisen kannalta sosiaalityöntekijä arvioi olevan tärkeää, että asiakkaan pärjäämistä voidaan arvioida (ulkopuolisten henkilöiden toimesta) lisää ennen lopullisia päätöksiä. Asiakkaalle rakennetaan roolia avun tarvitsijana, ja sosiaalityöntekijä määrittelee itsensä ja edustamansa tahon (sosiaalitoimi) arvioijana. Sosiaalityöntekijä osallistaa asiakkaan ja tarjoaa myös asiakkaalle arvioijan roolin, johon kuuluu itsenäisen asumisen pohtiminen. Itsenäinen asuminen ei kuitenkaan tarkoita täysin itsenäistä asumista, vaan siihen sisältyy reunaehtoja ja tiettyjä rajoja, jotka ovat jo valmiiksi määriteltäviä ja räätälöityjä. Asiakkaan valinnanmahdollisuudet ovat siis jo asiakkaalle valmiiksi rajattuja. Sosiaalityöntekijä kategorisoi asiakkaan tuen tarpeessa olevaksi ja samalla asettaa itsensä näiden tarpeiden arvioijaksi. Ilmeisesti asiakas ei ole aikaisemmin asunut itsenäisesti, koska sosiaalityöntekijä nostaa erikseen hyvänä asiana harjoittelun. Harjoittelun voidaan ymmärtää tarkoittavan nimenomaan asumisharjoittelua. Asiakkaalle luodaan arvioitavana olevan kohteen rooli, jonka avun tarpeita ja selviytymistä tutkaillaan ulkoa päin ja jonka tarpeet määritellään ulkoapäin. Asiakkaalle rakentuu rooli kehitysvammaisena asiakkaana, johon voidaan liittää jatkuva arvioinnin ja selvitysten kohteena oleminen.

Sosiaalityöntekijä kutsuu yllä oleva otteessa lisäksi kolmannen henkilön mukaan keskusteluun, ja antaa tälle muulle henkilölle myös tasavertaisen aseman keskustelussa. Puheenvuorosta voidaan tulkita, että sosiaalityöntekijä asettaa painoarvoa kolmannen osapuolen näkemykselle, koska toivoo mahdollisesti niiden täydentävän asiakkaan kanssa puhuttua. Asiakas luovuttaa oman asiantuntija-asemansa jaettavaksi toisen tahon kanssa, tämä voidaan tulkita myös asiakkaan oman asiantuntijuuden osittaisena sivuuttamisena. Kehitysvammaisten henkilöiden toimijuutta ja päätösvaltaa on pitkään kyseenalaistettu ja ammattilaiset ovat aikaisemmin päättäneet asiakkaiden puolesta hyvinkin vahvasti.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Tää oli ehkä niinku se haarukka, mitä mä aattelen sulle, et oisi tavallaan nytten tavallaan se (ryhmäkodin nimi) ryhmäkoti - näkökulma tai sitten ois semmonen niinkuin kevyin mahdollinen on tyyliin toi (toinen ryhmäkoti) tyyppinen, mut sit sielt löytyy viel senkin tyyppinen välimuoto, että on asuntoryhmä, et on paljon asuntoja ja jokainen joka asuu asunnossaan niin tarvii tukea mutta sitten on kuitenkin se tuki järjestetty niin että siinä talossa on yöllä niinku työntekijä. Ei sen takia että asiakkaat

tarvii siinä mielessä joka hetki niinku valvontaa mut et on niinku kuitenkin se mahdollisuus, et niinkun voi kääntyä, tota työntekijän puoleen. Mä en tiedä, mitä sä aattelet sitten nuorena ihmisenä silleen, et jos ois työntekijä saatavilla padin kautta yöllä, et jos tulis sellanen tilanne, et tarvii apua ja jos ei ois paikalla työntekijää, niin milt se tuntuis jos oltais yhteyttä niinkun...?

Asiakas: Ipadin kautta?

Sosiaalityöntekijä: Niin.

Asiakas: Mä en osaa sanoo tai en tiedä.

Sosiaalityöntekijä: Koska sitä on vaikee kuvitella ehkä, nuorilla on sentään niinku nää tekniset osaamiset, et sillee niinku tavallaan tollanen Ipadin käyttö ja median käyttö ei oo niinkun vierasta, mut se että...

Muu hlö: Mut sit et tavallaan niinku, et kuinka pian sitä apua saa sitten paikalle ja sitten se, että niin ajan tulkinta, että kuinka pitkään siinä menee, niin sekin voi sitten aiheuttaa tietynlaista hätäännystä, joka on, et ei se...

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä määrittelee asiakkaan tilanteeseen omasta mielestään sopivat, valmiiksi rajatut vaihtoehdot. Sosiaalityöntekijä on rajannut vaihtoehdot sellaisiin, jotka hän näkee asiakkaalle sopivina. Asiakasta ei nähdä täysin aktiivisena toimijana, jonka omat valinnat ja toiveet ohjaavat hänen elämäänsä, vaan ulkopuoliset tahot ja rakenteet määrittävät asiakkaan puolesta vaihtoehtojen määrän muutamaan, joista asiakkaan mielipidettä aletaan selvittää. Asiakkaan rooli rakentuu palvelujen käyttäjäksi, jolla on rajatut valinnan mahdollisuudet sosiaalityöntekijän esittämistä vaihtoehdoista. Vaihtoehtojen määrä on kuitenkin siinä mielessä kattava, että saatavissa oleva tuki esitellyissä paikoissa eroaa paljon toisistaan. Sosiaalityöntekijä rakentaa ”välimuodoksi” kutsumansa asuntoryhmän asiakkaille kategoriala kevyen avun tarpeessa olevina asiakkaina, jotka kuitenkin saattavat tarvita apuja myös öisin. Sosiaalityöntekijä korostaa puheessaan sitä, että asukkaita ei ole kategorisoitu vahvasti tukea tarvitseviksi asukkaiksi, ja tekee eroa valvonta- ja kontrollinäkökulmaan. Sosiaalityöntekijä selittää, että kyse on enemmänkin siitä, että asukkaat voivat oma-aloitteisesti ottaa yhteyttä yötyöntekijään, jos asukkaista siltä tuntuu. Asukkaille rakennetaan tällä tavalla itsenäisen toimijan rooli, ja työntekijän valvovaa roolia pehmenetään.

Sosiaalityöntekijä pohtii puheenvuorossaan mahdollisuutta tabletin käyttöön tilanteissa, jossa asiakas voisi tarvita asumispalvelujen työntekijää, muttei tunnu olevan varma siitä, miten tällainen palvelu voisi toimia kyseisen asiakkaan kohdalla.

Sosiaalityöntekijä kysyy asiakkaan näkemystä. Sosiaalityöntekijä määrittelee

asiakkaansa nuoren ikänsä vuoksi nuoren kategoriaan, joka mahdollisesti osaisi käyttää älylaitteita. Sosiaalityöntekijä rakentaa kuvaa teknisesti osaavasta ja oma-aloitteisuuteen kykenevästä asiakkaasta. Samalla sosiaalityöntekijä rakentaa asiakkaalle itsenäisen toimijan kategoriaa, joka selviää vain vähällä tuella ja tarvitsee mahdollisesti vain toimivat puitteet itsenäisen toiminnan harjoittamiseen. Toisaalta sosiaalityöntekijän loppulause ja muun henkilön keskusteluun osallistuminen taas implikoi, että vaikka tekninen osaaminen olisikin hallussa, muu avun odottamiseen ja saamiseen liittyvät asiat voivat muodostua haasteeksi. Asiakkaan kompetenssia epäillään epäsuorasti ja hänen käyttäytymistään pyritään arvioimaan etukäteen hänen puolestaan.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Hyvä. Mitä sä toivot niinkun, jos miettii asumista ja sitä muuttoa pois ja nyt ku ollaan puhuttu et tarviit tukea arjessa ja tarviit sitä niinkun..

Asiakas: [päällekkäistä puhetta] Siis niinku mahdollisimman niinku itsenäisyys, itsenäistys niinku mahdollisimman paljon, että sitten jossain vaiheessa, että niinku sais siit sellasen ihan oman kämpän mis on niinku asun minä ite sillee et ois ihan kiva, koska sitte vois pyytää frendei sinne käymään ja tälle.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä kysyy asiakkaalta toiveita asumiseen liittyen ja antaa asiakkaalle tilaa kertoa omista toiveistaan vapaammin, ilman kysymys–vastaus -asetelmaa, jonka mukaan keskustelut tuen tarpeiden osalta usein etenivät. Asiakas tarttuu heti sosiaalityöntekijän tarjoamaan ja nostaa itsenäisyyden ja itsenäisen selviytymisen esille toiveissaan. Asiakkaan puheenvuoro itsenäistymisestä ja omasta asunnosta, johon kutsua kavereita, on melko tavanomaisen kuuloinen. Ihmiset itsenäistyvät ja hankkivat oman asunnon, oman tilansa, johon luovat kotinsa.

Asiakkaan toiveet eivät poikkea yleisestä linjasta, mutta kehitysvammaisen asiakkaan kohdalla kyseessä voi olla eri tavalla oma tila, kuin esimerkiksi vasta kotoa muuttavalta, ei-kehitysvammaisella henkilöllä esimerkiksi. Tämä liittyy myös siihen, minkälaisena asiakkaan toimijuus ja kompetenssi nähdään. Arjen tuki voi tarkoittaa sitä, että asiakkaan tulevassa kodissa tulee käymään vieraita tai puolittuja ihmisiä antamassa arkeen tukea. Asiakkaan puheenvuoron ”ihan omasta kämpästä” voi tulkita niin, että esimerkiksi ryhmäkotimuotoinen asuminen ei ole hänelle mieluisin vaihtoehto. Asiakas rakentaa itselleen itsenäisyyttä ja omaa tilaa vaalivan kategoriaa. Asiakas jättää kuitenkin puheessaan tilaa sille, että työntekijät ovat ainakin tiettyyn pisteeseen asti mukana ja osana asiakkaan arkea, koska asiakas määrittelee haluavansa ”mahdollisimman” itsenäistä asumista. Reunaehdot seuraavat asiakkaan

valintoja ja rajoittavat niitä, kuten yleisesti vammaisten henkilöiden asumisessa ja toimijuudessa, ja asiakas tuntuu olevan tietoinen tästä. Toiveet ja tahto esiintyvät tiettyjen puitteiden rajoissa.

5.2 Keskustelijoiden ottamat roolit

Kategorisointi sitoo ihmisiä yhteen muiden saman jäsenyyden saaneiden ihmisten kanssa. Tätä voidaan kutsua stereotypisoivaksi kategorisaatioksi. Ihminen tulee tällöin määritellyksi ja arvioiduksi ensisijaisesti yhden kategorijäsenyyden kautta. (Juhila, 2012, s. 183–184.) Ihmisiä kategorisoitaessa kyseessä on identiteettien tai roolien rakentamisesta. Toisin sanoen tulkitsemme, millaisia olemme itse ja millaisia joku toinen on. Tutkielmassani ajattelen identiteettien rakentuvan kielellisten kategorioiden kautta. Identiteetti ei ole staattinen asia, joka kehittyy elämän aikana, vaan se rakentuu toisissa tilanteissa samantapaiseksi kuin aikaisemminkin, mutta toisinaan identiteetti rakentuu uudelleenlaisiksi, se ikään kuin muuttuu. (Juhila, 2012, s. 89–90.)

Olen ottanut roolit omaksi kokonaisuudekseen, koska tahdon ja toiveiden rakentumisen tutkimisessa on tärkeää huomioida myös se, miten roolit vuorovaikutuksessa rakentuvat. Tutkielmassani käytän analyysin edetessä sanaa ”rooli” tarkoittaen sillä identiteettiä sekä sitä, millaiseksi henkilö määrittelee sekä itsensä että toisen henkilön vuorovaikutuksen aikana ja millaiseen asemaan henkilöt asettautuvat tai tulevat asetetuksi. Vuorovaikutuksessa roolin ottoa voidaan ajatella esimerkiksi sitä kautta, että sosiaalityöntekijän rooli on esimerkiksi sosiaalihuoltolaissa määritelty asiakas- ja asiantuntijatyöksi, joka tavoittelee yhdessä yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen kanssa elämäntilanteen vaikeuksien lieventämistä sekä toimintaedellytysten ja osallisuuden vahvistamista. (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Tämä tuo kanssakäymiseen lähtökohtaisesti epätasa-arvoisen asetelman asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välille. Tätä asetelmaa voi koettaa tarkoituksellisesti lieventää asiakaskeskeisellä työotteella kommunikaation keinoilla. Tämän vuoksi on kiinnostavaa, miten sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa roolit näyttäytyvät.

Institutionaalisuus syntyy ihmisten orientoituessa tietynlaisiin identiteetteihin, jolloin he toteuttavat organisaation kannalta relevantteja tehtäviä ja toimintoja. Roolit eivät ole ennalta lukkoon lyötyjä, vaan sekä instituution edustajana että asiakkaana voi toimia monella tapaa ja kategoriat joustavat. Olennaista on, miten kategoriat toimivat yhteen ja

kohtaavatko esimerkiksi sosiaalityöntekijä asiakkaan vai orientoituvatko osapuolet kategorioihin, jotka eivät sovikaan yhteen. Sosiaalityössä identiteettikategoriat ovat kiinnostavia, koska muutos on keskeinen osa sosiaalityötä. Muutoksen myötä asiakkaan identiteetti voi olla muutoskohteena. (Juhila, 2004, s. 170.) Aiemman tutkimuksen mukaan kielenkäyttö on näyttänyt passivoivan asiakkaiden roolia vuorovaikutuksessa, jolloin taas asiantuntija-asema korostui ja ammatti-ihmisen asema vahvistui. Tällöin yksilöllinen näkökulma voi kadota ja näkökulma on lääketieteellinen, kehityspsykologinen ja pedagoginen. (Vehkakoski, 2006, s. 60.) Roolit liittyvät oman näkemykseni mukaan myös asiakkaan toimijuuteen, sillä toimijuuden yhtenä edellytyksenä on, että on mahdollisuus toimia myös toisin. Jotta voidaan puhua toimijuudesta, asiakkaalla täytyy olla valinnan mahdollisuuksia. (Romakkaniemi & Kilpeläinen, 2013, s. 247.) Roolien kautta voidaan tutkia muun muassa sitä, mistä lähtökohdasta näitä valintoja lähestytään.

Sosiaalityöntekijä: No ni alotellaan sitten. Tää on ensimmäinen kerta kun me tavataan päivällä tässä, et tota. Tän kokouksen aihe on pohtii vähän sun tätä asumista.

Asiakas: Pohtii oisko se..

Sosiaalityöntekijä: Niin, niin, sä puhut tost tukiasunnosta, joka nyt on vapautunu? Joo, kyllä.

Asiakas: Siinois kato se - - -

Yllä olevassa otteessa tulee hyvin esille tilanteinen identiteetti. Tilanteinen identiteetti sisältää säännönmukaisuuksia, joita usein kutsutaan rooleiksi. Tilanteiseen identiteettiin orientoitutaan melko luonnostaan, jolloin vuorovaikutuksen osallistujat (esimerkiksi sosiaalityöntekijä ja asiakas) ennakoivat tietynlaista kanssakäymistä, joka taas ohjaa tietynlaiseen ennakkoinnin mukaiseen toimintaan. (Juhila, 2012, s. 97.) Kuten yllä olevassa otteessa on alussa nähtävissä, identiteettejä ei nimetä sanallisesti, vaan ne tuotetaan puheeseen sisältyvien vihjeiden kautta, joita tulkitaan ja joista voidaan päätellä vuorovaikutusidentiteettien läsnäolo. Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä aloittaa tapaamisen selostamalla syytä tapaamiselle ja luo pohjan, johon orientoitua. Samalla sosiaalityöntekijän rooli tapaamista johtavana ammattilaisena vahvistuu. Sosiaalityöntekijän puhe on passiivimuotoista, jolloin kaikki läsnäolijat kutsutaan mukaan osallisiksi keskusteluun. Lisäksi sosiaalityöntekijä nimeää asiakkaan asumisen palaverin keskiöön.

Sosiaalityöntekijä rakentaa itselleen ammattilaisen roolin ja lähtee johtamaan keskustelua määrittelemällä, mistä on kyse. Otteen ”Tää on ensimmäinen kerta, kun me tavataan päivällä tässä - -” voi ajatella olevan sekä asiakkaalle suunnattu, ja sen tarkoituksena mahdollisesti helpottaa asiakkaan uuteen tilanteeseen ja tapaamiseen orientoitumista. Kommentti voi toimia myös selittävänä kommenttina läsnä olevalle tutkijalle. Tällä kommentilla tarjotaan myös asiakkaalle mahdollisuus orientoitua uuteen tilanteeseen ja tapahtumaan. Vuorovaikutusroolien rakentamisessa sosiaalityöntekijän kommentista (”Niin, niin, sä puhut tost tukiasunnosta, joka nyt on vapautunu? Joo, kyllä.”) voi nähdä, että asiakkaan ei tarvitse erikseen ottaa esille toiveitaan, koska ne ovat sosiaalityöntekijällä jo valmiiksi tiedossa. Tämä vahvistaa sosiaalityöntekijän vuorovaikutusroolin rakentumista ammattilaisen rooliin. Sosiaalityöntekijällä on jo ennakkotietoa asiakkaan tilanteesta, vaikka asiasta ei olla ilmeisesti yhdessä aikaisemmin keskusteltu. Asetelmaltaan tämä korostaa sosiaalityöntekijän asemaa ammattilaisena, koska sosiaalityöntekijällä on paljon ennakkotietoa asiakkaan tilanteesta.

Sosiaalityöntekijä: Tuota nii... Jos mä täytän tommosen. Tässä on tämmönen, että asia etenee sillä lailla, että tehdään tämmönen SAS-arvio.

Asiakas: Mmm.

Sosiaalityöntekijä: Tässä arvioidaan, mikä, sun tuen tarpeet on ja sun toiveita asuinpaikan ja asuinolosuhteiden suhteen.

Asiakas: Nii. Joo.

Sosiaalityöntekijä: Elikkä tässä nyt kartotetaan. Ja tämä menee sitten sinne SAS-ryhmään, jossa, joka päättää sitten näistä asuinpaikoista.

Asiakas: Asuinpaikoista, joo.

Yllä olevassa lainauksessa sosiaalityöntekijän aloituslause korostaa asetelmaa, jossa asiakas on toimenpiteiden kohteena, vaikka toisaalta passiivimuodossa oleva ”tehdään” periaatteessa kutsuukin asiakkaan yhteiseen asumista suunnittelevan ryhmän jäseneksi. Asiakkaalle ei anneta etenemistapojen suhteen vaihtoehtoja, vaan sosiaalityöntekijä määrittelee heti alussa työskentelyn. Asiakas hyväksyy sosiaalityöntekijän tarjoaman etenemistavan, eikä ota kantaa asiaan sen enempää, kysy tai kyseenalaista asiaa. Vuorovaikutuksessa syntyy melko perinteisen oloinen asiantuntija–asiakas - vuorovaikutustilanne, jossa prosessi lähtee liikkeelle organisaatiokeskeisesti.

Sosiaalityöntekijä ei yllä olevassa otteessa aseta selkeitä arvioija-arvioitava -rooleja, vaan jättää roolit määrittelemättä ja pyrkii luomaan tasavertaisen tilanteen, jossa sekä

sosiaalityöntekijä että asiakas ovat yhteisesti osallisina ja arvioiminen tapahtuu tämän seurauksena. Asiakas ei kyseenalaista sosiaalityöntekijän luomia rooleja vaan ottaa tilanteen vastaan sellaisenaan. Passiivimuotojen avulla sosiaalityöntekijä keventää omalta kohdaltaan arviointivastuuta ja päätösvalta-asetelmaa, ja jakaa tätä sen sijaan asiakkaan kanssa. Lopullinen vastuu päätöksestä ohjataan tilanteen ulkopuolelle, ”SAS-ryhmään”.

Asiakas: Joo. Mä voin sanoo vaan yleisesti. Nyt tuli kotiin sosiaalityöntekijä, kello kymmenen ja juodaan aamukahvia. Joo, ei muuta, ei tuu nimeä tähän.

Sosiaalityöntekijä: Ei, ei puhuta, sanotaan vaan ei oo nimeä sitte. Ihan kohta.

Asiakas: No niin, näin näin.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Ja tarkennetaan tilannetta, sä haluaisit uutta asuntoa.

Asiakas: Kyllä.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Ja tota mä tuln nytte,, vähän käydään läpi tämmönen arviolomake, mihin kirjotetaan näitä, että minkä tyyppistä sä tarttisit ja haluaisit, sun toiveita. Ja sitte mä katoin, että tää on tää sun palvelusuunnitelma, tää on aika vanha.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Niin tota.

Asiakas: vuodelta.

Sosiaalityöntekijä: Tääl on, eiku -14.

Asiakas: No siit on jo viis vuotta nyt.

Sosiaalityöntekijä: Siit on viis vuotta, me voitais päivittää se tässä samalla. Ja kirjotetaan tähän, käydään läpi näitä, näitä asumisen.

Yllä olevassa keskustelussa roolit kääntyvät päinvastoin, ja asiakas orientoituu tilanteeseen aloittamalla tapaamisen selostamalla, mistä on kyse. Asiakas orientoituu ottamaan keskustelussa puheenjohtajan ja aloittajan roolit ja esittelee todennäköisesti nauhurille, mistä on kyse. Sekä asiakkaan että sosiaalityöntekijän voidaan tulkita esiintyvän nauhurille. Asiakas selostaa alussa nauhalle, mikä on lähtötilanne ja sosiaalityöntekijä täydentää asiakkaan aloittamaa selostusta tarkennuksellaan. Molemmat keskustelun osapuolet rakentavat toisilleen samaa kategoriala tutkimuksen kohteina olevina henkilöinä. Sosiaalityöntekijä orientoituu alun jälkeen asiantuntijan ja ammattilaisen rooliinsa ja määrittää raamit, joiden sisällä toimitaan ja miten edetään ja rakentaa itselleen tapaamista johtavan henkilön kategoriala. Sosiaalityöntekijä puhuu passiivimuodossa ja ”me”-muodossa ja osallistaa puheessaan asiakasta tapaamisen

kulkuun liittyvissä asioissa. Asiakas hyväksyy sosiaalityöntekijän määrittelemät kategoriat ja orientoituu asiakkaan rooliinsa.

Sosiaalityöntekijä: Nii, nii, ei voi tietää, joo. Mitä, mitäs te tota (muulle hlö:lle osoitettu kysymys) sanotte vielä et onks jotain muuta mitä nyt sit, en mä osaa kysyä, mikä liittyis vaikka (asiakkaan nimi) johonki tämmöseen tuen tarpeeseen, niinkun tekemiseen tai johonki tämmöseen sosiaaliseen tukeen tai - - -

Muu hlö: (Asiakkaan nimi) on ollu semmonen kiltti ni se on ollu aina helppo sijottaa niinku siihen huonompaan mahdollisuuksiin mitä on ollu hänellä, hän ei koskaan pistäny hanttiin.

Sosiaalityöntekijä: Nii joo.

Muu hlö: Nii et nyt toivois, että nyt...

Yllä olevasta otteesta voimme päätellä, että palaveri alkaa olla loppuillaan ja asiakkaan konkreettisia tuentarpeita on jo käsitelty. Sosiaalityöntekijä jakaa tässä vaiheessa mahdollisuutta keskusteluun osallistumiseen myös muulle paikalla olevalle henkilölle. ”- - onks jotain muuta mitä nyt sit, en mä osaa kysyä, mikä liittyis - -” on alustus, joka kutsuu muutkin osapuolet keskusteluun viimeistään tässä vaiheessa. Sosiaalityöntekijän kategorian ja roolin ominaisuuksiin liittyy aina jonkunlainen valta-asetelma ja asiantuntijuus, ja usein sosiaalityöntekijä on se, joka johtaa keskustelua muidenkin ammattilaisten läsnä ollessa. Sosiaalityöntekijä antaa tässä otteessa muille paikalla olijoille tilaisuuden olla tasavertaisesti mukana keskustelussa samalla kun pehmentää omaa asiantuntija-asemaansa (”mitä en osaa kysyä”). Keskusteluun liittyvä henkilö ottaa vastaan kategorian keskusteluun osallistujana ja tuo puheenvuorossaan esille, ettei asiakkaan toiveilla ole ollut aikaisemmin juurikaan merkitystä eikä niitä ole välttämättä aikaisemmin edes selvitetty. Asiakkaalle luodaan kategoriaa toimenpiteiden kohteina olevana henkilönä. Kommentti pyrkii vetoamaan jonkinlaiseen tunnepuoleen, kun asiakkaan persoonan kiltteys nostetaan esille. Kommentilla asiakas asetetaan aktiivisen toimijan roolin sijasta kohteen rooliin. Keskustelussa muu henkilö asettuu ikään kuin puolustamaan asiakasta ja asiakas asetetaan puolustettavan rooliin. Sosiaalityöntekijälle puolestaan rakentuu rooli henkilönä, joka tulee vakuuttaa siitä, mitä asiakas ansaitsisi. Sosiaalityöntekijä vastaa minimaalisella palautteella ”Nii joo”. Sosiaalityöntekijä ei vie keskustelua aiheesta pidemmälle.

Varsinkin iäkkäämmän kehitysvammaisen henkilön kohdalla yllä oleva kommentti voi olla ymmärrettävä, koska kehitysvammaisten henkilöiden asumisen muutokset ovat olleet hitaita ja vielä lähimenneisyydessä kontrolli on ollut vahvaa. Ammattilaisilla on

ollut kehitysvammaisten henkilöiden asioissa täysi päätösvalta. ”Kiltteys” voi niin ikään olla seurausta laitostumisesta ja siihen tottumisesta, että päätösvalta omista asioista ovat muiden ihmisten käsissä eikä asiakas ole toteuttanut aktiivista toimijuuttaan, jolloin asiakas ei välttämättä tiedä miten toiveitaan esittäisi.

Sosiaalityöntekijä: Mutta toi, oliko se niin että sä haluisit muuttaa tästä asunnosta?

Asiakas: Kyllä. Sitte ku...

Sosiaalityöntekijä: Se ei ollu niin kiireinen.

Asiakas: Ei ole mikään kiire, annetaan ensin semmoselle huonotasoselle, sit ku löytyy mulle paikka ni sit katsotaan.

Yllä olevan otteen lopuksi asiakas omaksuu poikkeavan kategorian jäsenyyden.

Ihminen voi rakentaa itselleen poikkeavan identiteetin ja omaksuu poikkeavia rooleja.

Yhtä lailla jäsenyyksiä voidaan vastustaa. Poikkeavan kategorian luomisessa ihminen tuo esille oman erilaisuuden, esimerkiksi vastakkainasettelulla. (Jokinen, ym., 2012, s. 212.) Tässä otteessa sosiaalityöntekijä varmistaa asiakkaalta onko niin että asiakas on puhunut muuttotoiveistaan. Asiakas määrittelee otteessa itselleen poikkeavan kategorian, kun hän puhuu huonotasoisista ja toisaalta sitten itsestään. Asiakas asettaa itsensä muista kehitysvammaisista henkilöistä poikkeavaa kategoriaan eriyttämällä itsensä ”huonotasoisista” henkilöistä.

Sosiaalityöntekijä: Joo, no me ollaan sovittu tää tapaaminen sen takia, että on aika laittaa vireille nyt nää asumiseen liittyvät hakemukset ja aina, ku meillä asioidaan asumisasiossa, niin paitsi että on kysymys siitä fyysisestä asunnosta, niin on myös kysymys siitä, minkälaista tukea ja palvelua siihen asumiseen pitää liittää. Ja sen takia nytten, päivitetään palvelusuunnitelma tai tehdään palvelusuunnitelma, johon sitten kirjataan sun tilannetta ja sun tarpeita. Ja sitten tota palvelusuunnitelman lisäksi, niin teen sellasen arvion asumispalvelutarpeesta, joka sitten menee meillä tämmöselle ryhmälle, joka sitten päättää näistä asumisratkaisuista.

Asiakas: Juu.

Sosiaalityöntekijä: Ja vähän riippuen siitä, et minkälaisin ajatuksin ja aikatauluin sä oot liikkeessä, niin arvioidaan sitten sitä kiireellisyyttä, mutta joka tapauksessa voi ehkä sanoo sen ääneen jo tässä vaiheessa, et meil on jonoa asumiseen, et tässä tilanteessa en pystyis ees ennakoimaan, et mis vaiheessa sulle asuminen, asumispalvelu järjestyis.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä aloittaa selostamalla, miksi tavataan. ”Meillä asioidaan” viittaa sosiaalitoimeen, kaupungin palveluihin, joita sosiaalityöntekijä edustaa työnsä ja asemansa puolesta, ja tämän oletetaan olevan asiakkaalle myös tuttua

tietoa, koska ”meitä” ei määritellä tarkemmin. Sosiaalityöntekijä rakentaa itselleen viranomaisroolia asettaen samalla asiakkaan palvelunkäyttäjän rooliin, joka virastossa asioi. Sosiaalityöntekijä huomioi asiakkaan puheessaan ja huomioi asiakkaan aktiiviseksi toimijaksi ja osapuoleksi (”me ollaan sovittu”), minkä lisäksi sosiaalityöntekijä määrittelee tehtäväkuvaa. Sosiaalityöntekijä selostaa kattavasti sitä, mitä varten mitään tehdään ja mitä tarkoitusta varten esimerkiksi palvelusuunnitelma luodaan.

Sosiaalityöntekijän toisesta puheenvuorosta tulee ilmi, miten asiakas määrittää kiireellisyyden ja miten asiakas on mukana vaikuttamassa kiireellisyyteen ja aikatauluihin, mutta toisaalta loppupeleissä sosiaalityöntekijä vähentää asiakkaan vaikutusmahdollisuuksia ottamalla esille, että asumiseen on jonoa ja on vaikea ennakoida kestoa. Sosiaalityöntekijä puhuu aluksi asumisesta, mutta muuttaa sanan ”asumispalveluksi”. Tämä pitää sisällään ajatuksen siitä, että sosiaalityöntekijällä on itsellään jo jokin näkemys siitä, millainen asumisen ratkaisu asiakkaalla tulee olemaan tai mitä hän suosittelee. Sosiaalityöntekijä ottaa itselleen asiakkaan tarpeiden arvioijan roolin.

Sosiaalityöntekijä: Niin. Et tää ois niinku vireillä, se on tärkeä ja sitten se, että kun se asuntotarjous tulee, niin sitten käytännössä se menee niin, et sit lähetään tutustumaan, selvitetään et on se oikeanlainen tuki ja miltä sust tuntuu ja sitten sen jälkeen teet päätöksen, että haluatko muuttaa. Ja sit tehdään vuokrasopimukset ja sovitaan muutot, et niin se noin periaattees menee, et tota aika moni niinku sanoo sit, et on hankalaa, kun ei tiedä, kuinka kauan pitää odottaa, mut sitte, ku se puhelinsoitto tulee, et nyt meil olis täällä, niin sit tavallaan aika nopeesti pitäis sit se ratkasu tehdä, että haluaako vai ei että.

Asiakas: No jos mulle tulis puhelinsoitto, niin kyl mä menisin ensin kattoo.

Sosiaalityöntekijä: Niin toi on hyvä joo. Katsomatta ei voi tietää, et oisko se ollu vai ei. Onks sul jotain muita ajatuksii tai toivomuksii asumisen suhteen?

Asiakas: Ei muut et sais olla mahdollisimman rauhassa.

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä kertoo prosessia. Sosiaalityöntekijä määrittelee asiakkaalle, mikä on tärkeää prosessin suhteen ja miten asiat käytännössä etenevät. Sosiaalityöntekijälle rakentuu asiantuntijan rooli. Sosiaalityöntekijä tuo puheessaan sanavalinnoillaan esille, että asiakas ei missään kohtaa prosessia ole yksin, vaikka asiakas tekeekin lopullisen päätöksen. ”Lähetään tutustumaan, selvitetään et on se oikeanlainen tuki ja miltä sust tuntuu” viittaavat kaikki siihen, että arviointi jatkuu vielä

paikan saamisen jälkeenkin, ja että asiakkaalla on sosiaalityöntekijän tuki. Sosiaalityöntekijä asettaa itsensä kanssakulkijan rooliin ja asiakkaan opastuksen ja ohjauksen tarpeessa olevan kategoriaan. Asiakas kieltäytyy osittain vastaanottamasta sosiaalityöntekijän luomaa kategoriaa poistamalla muiden toimijoiden roolin ensimmäisessä omassa puheenvuorossaan. Sosiaalityöntekijä vahvistaa asiakkaan toimijan asemaa vahvistamalla, että asiakkaan esille ottama toimintamalli (tarjotun asunnon katsominen) on hyvä. Sosiaalityöntekijä palaa asetelmaan, jossa sosiaalityöntekijä selvittää asiakkaan tarpeita ja asiakas on selvityksen kohteena ja palvelujen käyttäjänä. Asiakkaalle on tärkeää, että saisi olla mahdollisimman rauhassa. ”Mahdollisimman rauhassa” voi viitata sekä toiveeseen oman asunnon rauhasta ja tarkoittaa siten jotakin muuta kuin ryhmämuotoista asumista, tai se voi tarkoittaa asiakkaan toivovan sitä, että työntekijöistä ei ole jatkuvaa häiriötä asiakkaan itsenäisessä elämässä. Sana ”mahdollisimman” voidaan ymmärtää sellaisena, että asiakas tiedostaa, että täysin itsenäinen elämä ei ole mahdollista ja työntekijät tulevat ainakin jossain määrin olemaan asiakkaan elämässä ja arjessa mukana, mutta että pyrkimys tavalliseen asumiseen on asiakkaan toiveena.

5.3 Nykyinen ja tuleva asuminen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä keskustelussa

Aineistossa oli paljon asumiseen liittyvää puhetta, joissa käsiteltiin asiakkaan arjen ja tuen tarpeita konkreettisesti. Sekä nykyisen asumisen tuentarpeet ja tulevan asumisen tuentarpeet kietoutuivat keskusteluissa tiiviisti toisiinsa. Useimmissa aineistossa sosiaalityöntekijät kävivät kaavakkeelta systemaattisesti ja järjestyksessä läpi sitä, minkälaista apua asiakas tarvitsee omasta näkökulmastaan, kuten esimerkiksi seuraavat otteet havainnollistavat:

Sosiaalityöntekijä: Joo. No viel yks semmonen ihan käytännön asianhoitoon liittyvä asia, niin jos miettii tämmöst niinku rahankäyttöä ja taloudellisten asioiden hoitoa, laskujen maksamista ja tämän tyyppistä niin.

Asiakas: Sen mä teen niinku äidin kanssa, että äiti on niinkun yrittäny mulle opettaa niinkun sitä pankkiin kirjautumista ja tälle ja siinäki tarvii välil viel jonkin verran apua, koska sit on tosi vaikee muistaa ylipäätään sitä numerojärjestystä.

Sosiaalityöntekijä: Joo.

Sekä sosiaalityöntekijä että asiakas rakentavat asiakkaalle roolia avuntarvitsijana. Sosiaalityöntekijän ei tarvitse erikseen tiedustella, tarvitseeko asiakas apua raha-

asioiden hoitamisessa ja rahankäytössä vaan implikaatio on jo olemassa. Asiakas hyväksyy oletetun ja ottaa vastaan hänelle tarjottua roolia siitä, että hän tarvitsee ulkopuolista apua käytännön asioissa. Asiakas kokee jossain määrin selitysvelvollisuutta, koska avaa sosiaalityöntekijälle miksi apua tarvitsee ja mikä on hankalaa.

Sosiaalityöntekijä: Niin mitä sä aattelet, ku tässä on tää peseytyminen? Peseydytsä itse vai tarviitsä siihen tukea tai ohjausta tai autettuna

Asiakas: Ei. Itse.

Sosiaalityöntekijä: Se autettuna sit tarkoittaa sitä, että joku pesee henkilön. Et sä aattelet, et sä itse itsenäisesti?

Asiakas: Mmm.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Onks (muu henkilö)?

Yllä olevassa otteessa sosiaalityöntekijä kohdistaa sanansa asiakkaalle ja kysyy tämän omaa arviota avuntarpeesta. Sosiaalityöntekijä tukeutuu lomakkeeseen, ja esittää kysymyksen rutiinikysymyksenä tämän avulla. Asiakkaan vastatessa sosiaalityöntekijä kuitenkin varmistaa asian vielä muulta henkilöltä. Samantyyppistä kehitysvammaisten ihmisten kompetenssin epäilyä on käsitelty teoriaosuudessa, jossa nostan esille, että kehitysvammaisia ihmisiä usein pidetään epäpätevinä tekemään päätöksiä tai arvioimaan. Sama näkyy tässä arvioinnissa, jossa sosiaalityöntekijä helposti tukeutuu varmistamaan asioita myös ulkopuoliselta henkilöltä asettaen asiakkaan kompetenssin kyseenalaiseksi.

Sosiaalityöntekijä: Mmm. Ei vielä. Mut nyt mä kysyn sult tämmösiä asioita, et missä asioissa sä tarviit apua?

Asiakas: Mitä?

Sosiaalityöntekijä: Mä kysyn sulta, et missä asioissa sä tarviit apua, niin mä kysyn, et tarviitko sä peseytymisessä, kun sä käyt suihkussa?

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Mitä apuu sä tarviit?

Asiakas: Siis si-siellä (Asiakkaan toiveena oleva ryhmäkoti)?

Sosiaalityöntekijä: No, nyt kun sä oot täällä.

Asiakas: Mmm.

Sosiaalityöntekijä: Nii tarviitko sä täällä apua, (asiakas puistaa päätä) et. Sä käyt ite suihkussa, okei.

(muutama lause muuta asiaa)

Sosiaalityöntekijä: Sillon kun on ruokailu, nii sä otat, otatko ite ruuan?

Asiakas: Avustajan kanssa.

Sosiaalityöntekijä: Entäs kun sä syöt täällä?

Asiakas: Siel on iltapalaa.

Sosiaalityöntekijä: Mm.

Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan väliin rakentuu kysymysten esittäjä – kysymyksiin vastaaja -roolijako, kun sosiaalityöntekijä pyrkii saamaan asiakkaalta lisää tietoa tämän avun tarpeista sopivan asumisen järjestymiseksi. Sosiaalityöntekijä alustaa ja ohjaa keskustelua konkreettisiin avun tarpeisiin ja esittää aluksi yleisellä tasolla kysymyksen, missä asiakas tarvitsee apuja. Sosiaalityöntekijä alkaa pilkkoa asiakkaalle laajaa kokonaisuutta pienempiin, selkeämmin ymmärrettäviksi arjen kokonaisuuksiksi (suihkuapu, ruokailuapu). Sosiaalityöntekijän puheessa huomattavaa on, että hän ei ohjaa asiakkaan vastauksia, eikä tarjoa asiakkaalle valmiita vaihtoehtoja lainauksen alussa. Asiakkaan avuntarve suihkussa näyttäytyy ristiriitaiselta asiakkaan vastausten perusteella, minkä vuoksi sosiaalityöntekijä mahdollisesti kysyy seuraavaa asiaa hieman tarkemmin ja tarjoaa heti vaihtoehtoa asiakkaalle. Viimeinen ”Mm” voidaan tulkita niin, että sosiaalityöntekijä on päätenyt jonkunlaiseen päätelmään avun tarpeesta ja saanut selvitettyä asiaa tarpeeksi kattavasti. Asiakkaan ”Siel on iltapalaa” voidaan tulkita niin, että asiakas ei itse tee ruokaa vaan asia on ulkoistettu ryhmäkodille. Asiakkaan vastaukset ovat lyhyitä vastauksia, eikä asiakas lähde oma-aloitteisesti avaamaan vastauksia tai aiheita.

Kaikilla tapaamisella oli selkeästi tarkoituksena puhua tulevaisuuden asumisesta ja jokainen asiakas oli esittänyt jonkinasteisen toiveen muuttaa, tai muutto oli muuten ajankohtainen. Olen aikaisemmassa osuudessani kirjoittanut siitä, miten laitospurun ja ajattelutapojen muutosten myötä kehitysvammaisten kohdalla on alettu pohtia muitakin asuintapoja kuin perinteiset ryhmäkotityyppiset ratkaisut. Omassa aineistossani kuudesta aineistosta muutamassa oli puhetta erilaisista vaihtoehtoista. Suurimmassa osassa kuitenkin tuntui, ettei asiaa määritelty sen kummemmin. Asiakkaan toiveita tulevasta asumisesta kysyttiin kaikissa tapaamisissa, mutta vaihtoehtoja ryhmäkotimuotoisille ei tullut esille erityisen montaa.

Sosiaalityöntekijä: Ja tuleeks tähän muuten, et ku kyselee, että onks erityistä huomioitavaa asumisen suhteen, et ois, niin ku ihmisii ois niin ku lähellä, että sais sitä muiden seuraa, jos sitä haluaa?

Asiakas: Kyllä.

Sosiaalityöntekijä: Tuleeks mitään muuta?

Muu henkilö: Epilepsiahan se on se.

Sosiaalityöntekijä: Joo.

Muu: Tuleeks sulla mitään muuta mielee?

Asiakas: Ei nyt oikee.

Sosiaalityöntekijä varmistaa yllä olevan otteen alussa, että hän on ymmärtänyt oikein, että asiakkaan toiveena on asumisen suhteen se, että halutessaan asiakas saisi muiden seuraa. Sosiaalityöntekijän ”niin ku ihmisii ois niin ku lähellä, että sais sitä muiden seuraa, jos sitä haluaa?” tarjoaa asiakkaalle epäsuorasti ryhmäkodin kaltaista vaihtoehtoa, koska muita asiakkaita ja heidän seuraansa olisi lähellä halutessa, mutta samalla omaa yksityisyyttäkin (mahdollinen oma huone tai oma asunto tietynlaisessa ympäristössä) olisi olemassa. Sosiaalityöntekijän kysymykseen, onko tällaisen toiveen lisäksi muita asioita, joita asiakas olisi ajatellut, paikalla ollut muu henkilö vastaakin, että ”epilepsiahan se on se”. Tällä implikoidaan, että asiakkaan tulevassa paikassa tulee olla paikalla sellaista koulutettua henkilökuntaa, joka osaa asiakasta auttaa kohtausten aikana, milloin ikinä ne tapahtuvatkaan. Tämän voi tulkita tarkoittavan, että sekä sosiaalityöntekijä että muu henkilö ovat ajatelleet asiakkaan sopivan mahdollisesti perinteisempään ryhmäkotiympäristöön, kuin esimerkiksi tavanomaiseen vuokra-asuntoon. Asiakas itse ottaa vain vähän osaa keskusteluun.

Helena Ahponen on tutkimuksessaan ”Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen” huomannut, että uuteen kotiin pääseminen ei suju vammaisilta nuorilta helposti.

Ahponen nostaa tutkimuksissaan esille, että ennen muuttoa edeltää hakuprosessi, jolloin asuntoa haetaan ja viranomaisilla on tässä kaikessa suuri rooli. (Ahponen, 2008, s. 145.)

Sosiaalityöntekijä: Joo. Katotaan mikä se tilanne heillä on niin tota. Ni sä oot jo tänne, tänne kirjottanu, että sun toiveena on myöhemmin muuttaa (kaupunginosa) tai (kaupunginosa) olemaan.

Asiakas: Joo, kun saan niitä. No ku, siel pitää olla niinku, et siel on kauppa.

Sosiaalityöntekijä: No ni. Eli kauppa lähellä. Ja oliko se niin, et sä viimeks taisit puhua et se (aiemmin mainittu kaupunginosa) olis?

Asiakas: Joo, se (aiemmin mainittu kaupunginosa) ku siin on kaikki kauppakeskukset, mä en muista kaikkia kauppoja, siel on kato kaikki niin lähellä ja sitte siinä on se tukihenkilö, mä saan siitä apua.

Sosiaalityöntekijä: Joo. Ja se oli se semmonen, et siel ois se oma huone.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Sitte tämmönen, että on olohuone...

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Yhteinen. Ja yhteinen keittiö.

Asiakas: Joo.

Sosiaalityöntekijä: Ja tämmönen (ilmeisesti viittaa asiakkaan nykyiseen asuntoon/asunnon tiettyyn tilaan), oliko se?

Asiakas: Joo. Justiin tämmönen. Et sitte ku mä siellä syön aamupalan tai tämmöset, sit mä voin aamupalan tehdä itte kotona, siellä huoneessa, sit mä menisin kerran päivässä syömään sinne ruuan ja pesisin siellä ne pyykit. Ja sit ohjaaja kattois ne rahat ja semmoset.

Sosiaalityöntekijä: Joo.

Yllä olevassa keskustelussa molemmille osapuolille on selvää, että asiakas on muuttamassa perinteisen malliseen ryhmäkotiin. Lauseista ”Ni sä oot jo tänne, tänne kirjottanu, että sun toiveena on myöhemmin muuttaa (kaupunginosa) tai (kaupunginosa) olevaan.” ja ”Ja se oli se semmonen, et siel ois se oma huone.” voidaan päätellä, että puhutaan ryhmäkodista. Asiakas ja sosiaalityöntekijä ovat molemmat orientoituneet ryhmäkotiympäristöön ja kategorisoineet asiakkaan ryhmäkotiympäristöön soveltuvaksi asiakkaaksi. Lisäksi asiakas vielä korostaa asiaa viimeisellä puheenvuorollaan, kertoen syövänsä ”siellä” aamupalan tarkoittaen ryhmäkodin puolta. Asiakas tekee tässä puheenvuorossaan myös selvän eron siihen, mitä ajattelee niin sanotusti oman asuntonaan ja mikä ryhmäkoti on. Asiakkaalle oman asunnon eriyttäminen ryhmäkodista osoittaa myös sitä, miten asiakas pitää omaa tilaansa merkityksessä ja korostaa oman tilan arvostusta.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Kehitysvammaisen asiakkaan tahto ja valinnanmahdollisuudet näyttävät tutkielmani valossa rakentuvan tilanteisesti keskusteluissa. Myös toimijuus näyttää muotoutuvan tilanteiden ja olosuhteiden asettamien rajojen sisäpuolella. Ulkoiset rakenteet sekä asiakkaan toimijuus ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa, ja asiakkaan valinnat ja ratkaisut näyttävät riippuvan ulkoisista rajoitteista. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisessa on useita eri vaiheita, ja molemmat osapuolet orientoituvat erilaisiin rooleihin sekä lisäksi ottavat itselleen ja asettavat toisilleen erilaisia vaihtelevia kategoriajäsenyyksiä (rooleja). Tämä on linjassa sen kanssa, että identiteettien ajatellaan olevan tilanneriippuvaisia ja rakentuvan vuorovaikutuksessa. Keskusteluissa esille nousi asiantuntijavetoisuus, jossa asiakkaan tahto ja toiveet tulevat mukaan tietynlaisen, ennalta määrätyn ja kaavamaisen, järjestyksen mukaisesti. Asiakkaan tahto ja toiveet

tulevat esille sekä ripoteltuina siellä täällä, että erikseen esille houkuteluna, sosiaalityöntekijän tietoisena toimintana. Tässä näkyy hyvin se, miten asetelman institutionaalisuus vaikuttaa vuorovaikutukseen. Molemmat osapuolet hyväksyvät omat roolinsa institutionaalisessa kontekstissa ja vuorovaikutus muokkaantuu myös tämän vuoksi tietynlaiseksi. Kuuleminen on avainasemassa asiakkaan tahdon ja toiveiden rakentumisessa, ja asiakkaan kuulemisen laajuus riippuu sosiaalityöntekijän työotteesta ja vuorovaikutuksen valinnoista. Sosiaalityöntekijällä on myös merkittävä rooli asiakkaan toimijuuden tukemisessa.

Rakenteet säätelevät asiakkaan roolia ja osallisuuden muotoja sekä toisaalta rajoittaen että mahdollistaen niitä. Asiakkaan valinnanmahdollisuudet ovat rajalliset, ja näistä rajallisista, valmiiksi tarjotuista vaihtoehdoista asiakkaan tulee valita (mahdollisesti työntekijän avulla) asiakkaan kykyihin, tarpeisiin ja päämääriin nähden sopivimmat vaihtoehdot. (Niemi, 2013, s. 31.) Joissain otteissa on nähtävillä, miten sosiaalityöntekijä pyrkii pehmentämään tätä asemaa ja jakamaan asiantuntija-asemaansa asiakkaan kanssa pyrkien tasa-arvoiseen keskusteluun.

Aineistossa oli muutamia otteita, joissa sosiaalityöntekijä tukeutui asiakkaan sijaan tai lisäksi myös muihin paikalla oleviin henkilöihin ja heidän näkemyksiinsä. Muutamassa otteessa tuli esille, että asiakkaan puolesta puhuttiin, hänen puolestaan rajattiin vaihtoehtoja ja hänen ohitseen käytiin keskustelua muun tahon kanssa. Asiakas orientoitui useimmiten omaan rooliinsa. Tähän oli kuitenkin myös poikkeuksia, ja muutamassa keskustelussa asiakas esiintyy ajoittain vahvojenkin näkemysten kera ottaen samalla itselleen aktiivisesti tilaa keskustelussa. Asiakas ei lisäksi aina ottanut vastaan kehitysvammaisen asiakkaan roolia sellaisenaan, vaan saattoi määritellä itsensä jollain tavalla erilaiseksi muihin kehitysvammaisiin asiakkaisiin nähden. Tämä osaltaan vahvistaa myös sitä, että kehitysvammaisuus määritelmänä ei ole tarpeeksi kattava, vaan kehitysvammaisen henkilön kategoria sisältää erilaisia henkilöitä ja tuen tarpeita.

Asiakkaiden itsenäisyyden ja oman asunnon tai tilan toive tuli muutamassa kohtaa esille. Asumispalveluissa tai ryhmäkodeissa asuvien ihmisten kodit ovat julkista tilaa, vaikka kotia pidetäänkin yleensä yksityisyyden alueena. Ryhmäkotiympäristössä ihminen voi kokea tarpeen säilyttää jonkin yksityisyyden alueen elämässään, ja esimerkiksi tietyn elämänalueen tai tilan (kuten oma huone muuten muiden kanssa jaettavassa julkisemmassa tilassa) auttaa ihmistä säilyttämään kodin ja sisäisen

autonomian tunnetta. (Granfelt, 1998, s. 107.) Helena Ahponen on perehtynyt samaan aihepiiriin kirjoittaessaan siitä, että vammaisille henkilöille kodin saaminen ei ole itsestään selvyys sen vuoksi, että halutunlaisen kodin määrittely riippuu avustamisista ja erityistarpeista. Koti esimerkiksi palvelutalossa ei ole samanlainen kuin muiden koti, koska palvelukotiin muuttanut ihminen saa tietynlaisen, ennalta määritellyn asumisidentiteetin itselleen. Vaikka yksiköiden tarkoituksena on tarjota asukkaille apua ja tukea, on niissä myös valvontaa ja seurantaa, mikä taas vaikuttaa yksityisyyden kapeuteen. (Ahponen, 2009, s. 107.) Asiakas kohtaa asumispolullaan reunaehtoja, jotka rajoittavat asiakkaan valintojen mahdollisuuksia ja toimijuutta edelleen. Asiakkaat myös itse vaikuttavat olevan tästä tietoisia ja hyväksyvän asian ainakin tiettyyn pisteeseen asti. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, kun puhutaan ”mahdollisimman” itsenäisestä elämästä.

Kehitysvammaisen henkilö on erilaisessa asemassa muun väestön kanssa, kun puhutaan asumisesta. Ahponen (2008, s. 108) nostaa mielestäni hyvin esille sen, että vammattomien asumisvalinnat riippuvat iästä, perhetaustasta, koulutuksesta ja varallisuudesta, jonka lisäksi mieltymykset ja toiveet vaikuttavat mieleisen asumismuodon valintaan. Vammaisen ihmisen kohdalla prosessi etenee eri tavalla. Lisäksi esimerkiksi tuetussa työssä käyvällä tai asumisyksikössä asuvalla on tavanomaista, että sosiaalinen piiri voi olla jatkuvasti sama, jolloin lepotaukoa työyhteisöstä ja yksityisestä elämästä ei synny. Vammaisten henkilöiden koti ei aina ole pysyvä tai heidän määräysvallassaan.

Olen aiemmin tässä tutkielmassa käsitellyt KEHASin loppuraporttia, jonka mukaisesti kehitysvammaisilla henkilöillä tulee olla yhdenvertainen vaikuttamisen mahdollisuus asuinpaikan valinnassa. Otteista on kuitenkin huomattavissa, että asuinpaikkoja mietitään usein lähtökohtaisesti perinteisestä ryhmäkotiäkökulmasta. Mahdollisuudet ovat rajatut, ja niiden sisältä pyritään selvittämään soveltuvia ratkaisuja. Tähän voi vaikuttaa se, että asiakkaat eivät ole aina tietoisia kaikesta siitä, mihin heillä olisi mahdollisuuksia. Lisäksi kehitysvammaisten asumista on aikaisemmin kontrolloitu vahvemmin laitos- ja ryhmäkotiäkökavien avulla, mikä voi vaikuttaa siihen, että sekä asiakas että työntekijä saattavat helposti orientoitua totutunlaisiin vaihtoehtoihin.

Sosiaalityöntekijä voi joko edistää tai heikentää asiakkaan toimijuutta keskusteluissa. Sosiaalityöntekijän ammattiin kuuluu läheisesti vuorovaikutuksen keinojen osaaminen

ja hyödyntäminen sekä ihmisten kohtaaminen. Näihin sisältyy myös vastuuta. Sosiaalityöntekijän kaksoisrooli voi vaikuttaa vuorovaikutukseen ja asiakkaan tahdon rakentumiseen, koska sosiaalityöntekijä edustaa asiakkaan lisäksi myös sosiaalitoimea ja toimii tästä syystä myös palvelujen rajaajana ja asiantuntijana.

Asiakkaan tahto ja toiveet näyttäytyvät liittyvän valintojen skaalaan, joka useimmiten tarjoillaan asiakkaalle valmiina. Kuten aikaisemmin olen avannut, rakenteet vaikuttavat valintojen tekemiseen, eivätkä kaikki valinnat ole samalla tavalla mahdollisia tai hyväksytyjä. Asiakas ei aloita sosiaalityöntekijän kanssa rajaamaan vaihtoehtoja tai lähde esittämään toiveitaan niin sanotusti puhtaalta pöydältä, vaan useimmiten sosiaalityöntekijä rajaa asiakkaan puolesta valintojen määrää, kunnes asiakkaalle jää pieniä valinnanmahdollisuuksia tai näennäistä vapautta valita. Tämän lisäksi toiveisiin ja tahtoon ja niiden ymmärtämiseen ja selvittämiseen voivat vaikuttaa totutut tavat järjestää asuminen. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on toisaalta pohtia asiakkaan kanssa asiakkaalle parasta vaihtoehtoa rajatuista vaihtoehdoista, joten rajaus on siltä kannalta perusteltua. Tästä huolimatta asiakkaan toimijuuteen täytyy kiinnittää erityisesti huomiota, koska kyseessä on heikommassa asemassa oleva asiakasryhmä, jonka omaa kompetenssia ja kykyä epäillään edelleen. Joillain asiakkailla oli oma näkemys siitä, millaisen kodin haluaa tai mihin haluaa muuttaa ("oma kämpä", "mahdollisimman rauhassa", "oma huone", "mä muutan sinne (ryhmäkoti)"). Kehitysvammaisten henkilöiden asumisen muutokset ovat olleet hitaita ja vielä lähimenneisyydessäkin kontrolli on ollut vahvaa. Ammattilaisilla on ollut kehitysvammaisten henkilöiden asioissa suuri päätösvalta. Otteista kuitenkin näkyy, että jokainen sosiaalityöntekijöistä pyrki saamaan asiakkaalta jollain tavalla asiakkaan omia näkemyksiä ja ajatuksia esille, ja että asiakkailla oli usein valmiina jonkunlaisia toiveita.

Itse jäin pohtimaan, miten paljon kehitysvammaiset asiakkaat ovat tietoisia omista oikeuksistaan koskien esimerkiksi asumista. Moni voi olla tottunut asumaan ryhmäkotien kaltaisissa ympäristöissä, jolloin ajatus tavallisesta vuokra-asunnosta ei välttämättä edes tule mieleen. Lisäksi useampi, varsinkin vanhempi, kehitysvammainen henkilö voi olla tottunut aiemmin kehitysvammahuollossakin vallalla olleeseen asiantuntijakeskeiseen työotteeseen, jossa raamit määritellään vahvasti ulkoapäin ja asiakkaan omalle toimijuudelle ei ole annettu tilaa, eikä sille ole samalla tavalla pyritty antamaan painoarvoa kuin nykyään. Kehitysvammaisten henkilöiden palvelut ovat vuosien saatossa muuttuneet yleisen hyväksytyyn näkökulman muutosten myötä

asiantuntijakeskeisyydestä ja lääketieteellisestä selitysmallista poispäin ja jatkaa muuttumistaan edelleen. Kehitysvammalaki ja vammaispalvelulaki ovat yhdistymässä mahdollisesti lähivuosina ja kehitysvammaisten henkilöiden ihmisoikeudet ovat nousseet laajempaan keskusteluun, minkä lisäksi tuettua päätöksentekoa ollaan kehittämässä myös Suomessa. Olisi kiinnostavaa tehdä vastaavanlainen katsaus asiasta myöhemmin, kun asiakaskunnaksi tulee vielä vahvemmin se sukupolvi, jolle laitosasuminen ja toisaalta myös ryhmäkotimuotoinen asuminen ovat vieraampia tapoja asua.

LÄHTEET

- Ahponen, H. (2008). *Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen. Yksilöllinen ja erilainen elämänkulku*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 94. Kelan tutkimusosasto.
- Ahponen, H. (2009). Valkoinen talvitakki ja muita tabuja vammaisuudesta. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino.
- Burr, V. (2015). *Social constructionism*. Lontoo: Routledge. Third edition.
- de Montigny, G. (2009). Ethnomethodology. Teoksessa M. Gray & S.A. Webb (toim.) *Social Work. Theories and Methods*. Lontoo: Sage.
- Dickens, J. (2013). *Social Work, Law and Ethics*. London: Routledge.
- Ellis, L. (2018). Making decisions together? Exploring the decision-making process in an inclusive research project. *Disability & Society*, 33(3), 454–475. Lainattu 31.3.2018. Saatavilla: <https://www.tandfonline-com.libproxy.helsinki.fi/doi/pdf/10.1080/09687599.2017.1392932?needAccess=true>
- Eriksson, S. (2013). *Laitoskulttuurista itsemääräämiseen. Tutkimus henkilökohtaisesta budjetoinnista vammaispalveluissa*. Kehitysvammaliitto Ry:n tutkimus ja kehittämiskeskus Tutke. Lainattu 20.3.2018. Saatavilla: <http://www.kehitysvammaliitto.fi/wp-content/uploads/laitoskulttuurista-itsemaaraamiseen.pdf>
- Francis, D. & Hester, S. (2004). *An invitation to ethnomethodology. Language, Society and Interaction*. Lontoo: Sage.
- Garfinkel, H. (1986). *Ethnomethodological Studies of Work*. New York: Routledge.
- Goldsmith, L. & Skirton, H. (2015) Research involving people with a learning disability – methodological challenges and ethical considerations. *Journal of Research in Nursing*. 2015. Vol. 20(6) 435-446. DOI: 10.1177/1744987115591867.
- Granfelt, R. (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Grue, J. (2011). Discourse analysis and disability: Some topics and issues. *Discourse & Society* 22(5), 532–546. Lainattu 25.3.2018. Saatavilla:

<http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0957926511405572>

Harjajärvi, M., Kairi, T., Kuusterä, K., Miettinen, S. (2009). *Toimivatko kehitysvammaisten ja mielenterveyskuntoutujien asumispalvelut? Näkemyksiä palvelujen käyttäjiltä ja niiden järjestäjiltä*. Kehitysvammaliiton selvityksiä 3. Helsinki. Saatavilla: <https://www.kehitysvammaliitto.fi/wp-content/uploads/kehitysvammaliiton-selvityksia-3.pdf>

HE 159/2018. *Hallituksen esitys eduskunnalle vammaispalvelulaiksi sekä laeiksi sosiaalihuoltolain ja varhaiskasvatuksen asiakasmaksuista annetun lain 13 §:n muuttamisesta*. Julkaistu 27.9.2018. Viitattu 15.10.2018. Saatavilla:

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/HE_159+2018.pdf

Helkama, K., Myllyniemi, R., Liebkind, K., Ruuvuvuori, J., Lönnqvist, J.E., Hankonen, N., Mähönen T.A., Jasinkaja-Lahti I., Lipponen, J. (2015). *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita.

Helsingin kaupunki. Asuminen. Viitattu 10.12.2018.

Saatavilla: <https://www.hel.fi/sote/fi/palvelut/palvelukuvaus?id=2888>

Heritage, J. (1996). *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Jyväskylä: Gaudeamus.

Huttunen, M. (2017). Älyllinen kehitysvammaisuus. Teoksessa A. Hannuksela-Svahn, M. Huttunen, H. Jalanko, J. Lumio, P. Mustajoki, O. Saarelma, M. Teikari, A. Tiitinen (toim.) *Lääkärikirja Duodecim*. Kustannus Oy Duodecim.

Hänninen, K & Konola, K. (2013). Osastolta omaan kotiin. Miten laitokseen aikanaan ajaututtiin ja kuinka sieltä nyt muutetaan pois. *Suuntaaja. Asiaa vammaisten ihmisten ja mielenterveyskuntoutujien asumisesta*, 2/2013, 4–9. Lainattu 14.1.2019.

Jenkinson, J.C (1993). Who Shall Decide? The Relevance of Theory and Research to Decision-making by People with an Intellectual Disability. *Disability, Handicap & Society*, 8(4), 361–375. Lainattu 31.3.2018.

Johnson, P.E. (1998). *Social choice*. Sage. DOI:

<http://dx.doi.org/10.4135/9781412985840>

Jokinen, A., Juhila, K., & Suoninen, E. (2012). *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, K. & Raitakari, S. (2016). Asumispolkujen tutkimisen lähtökohdat ja menetelmät. Teoksessa K. Juhila & T. Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. SoPhi.

Juhila, K. (2004). Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus: Historiaa ja nykysuuntauksia. *Janus*, 15 (2) 2004, 155–183.

Juhila, K., Mäkitalo, Å., Noordegraaf, M. (2014). Analysing social work interaction: premises and approaches. Teoksessa C. Hall, K. Juhila, M. Matarese, C. Van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication. Discourse in practice*. Routledge.

Junnia, M., Hietapakka, L., Whellams, A. (2016). *Hallintoalamaisesta aktiiviseksi valitsijaksi. Valinnanvapauden muotoutuminen sote-palveluissa*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy.

Jyrkämä, J. (2006). Vanhukset toimijoina. Vanhusten läsnäolo ja osallisuus tutkimuksessa. Teoksessa P. Topo (toim.) *Eettiset kysymykset vanhustenhuollon tutkimuksessa*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Työpapereita 21/2006. Helsinki: Vastapaino.

Jyrkämä, J. (2013). Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa H. Ojala & I. Pietilä (toim.) *Miehistä puhetta. Miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit*. Tampere: Suomen yliopistopaino.

Kohn, N., Blumenthal, J., Campbell, A. (2013). Supported Decision-Making: A Viable Alternative to Guardianship? *Penn State Law Review*. (s. 1111–1158) 117:4.

Saatavilla:<https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/dlr117&id=1009&collection=journals&index=>

Konttinen, J-P. (2006) Vammaisten syrjintä Suomessa. Teoksessa O. Lepola, S. Villa (toim.) *Syrjintä Suomessa 2006*. Helsinki: Hakapaino.

- Koskela, H. & Piirainen-Marsh, A. (2002). Harvey Sacks ja keskusteluntutkimuksen perinne. Teoksessa H. Dufva & M. Lähteenmäki (toim.) *Kielentutkimuksen klassikoita*. (s. 257–280). Jyväskylän yliopisto: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Launonen, K. (2007). *Vuorovaikutus – Kehitys, riskit ja tukeminen kuntoutuksen keinoin*. Kehitysvammaliitto. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mietola, R. (2013). Kehitysvammaisten ihmisten asumisen eurooppalaiset trendit. *Suuntaaja. Asiaa vammaisten ihmisten ja mielenterveyskuntoutujien asumisesta*, 2/2013, 16–20. Lainattu 14.1.2019.
- Mietola, R., Teittinen, A & Vesala, H.T. (2013). *Kehitysvammaisten ihmisten asumisen tulevaisuus. Kansainvälisiä esimerkkejä ja vertailu Suomeen*. Helsinki: Ympäristöministeriö. Suomen ympäristö 3 | 2013.
- Mäkitalo, Å. (2014). Categorisation. Teoksessa C. Hall, K. Juhila, M. Matarese, C. Van Nijnatten (toim) *Analysing social work communication. Discourse in practice*. Routledge.
- Mönkkönen, K. (2007). *Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö*. Helsinki: Edita.
- Mönkkönen, K. (2018). *Vuorovaikutus asiakastyössä. Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- National Disability Authority (2009). *Ethical Guidance for Research with People with Disabilities*. Disability Research series 13. Saatavilla: <http://nda.ie/nda-files/Ethical-Guidance-for-Research-with-People-with-Disabilities.pdf>
- Niemi, P. (2013). Hyvä, paha valta. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino.
- Nousiainen, K. (2016). Oma ovi yhteisössä: pitkäaikaisasunnottomien asumispolut ja asumiseen liittyvät valinnat. Teoksessa K. Juhila & T. Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. SoPhi.
- Reinikainen, M-R. (2007). *Vammaisuuden sukupuolittuneet ja sortavat diskurssit. Yhteiskunnallis-diskursiivinen näkökulma vammaisuuteen*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House. Lainattu 25.2.2018.

Saatavilla:<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/13370/9789513928469.pdf?sequence>

Romakkaniemi, M. & Kilpeläinen, A. (2013). Asiakkuus terveydenhuollon sosiaalityössä. Terveydenhuollon sosiaalityöntekijät asiakkaiden toimijuuden tilojen rakentajina. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.). *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino.

Rostila, I. & Vinnurva, J. (2013). Sosiaalityön asiakkaan toimijuus ja täysimittainen professionaalisuus. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.). *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino.

Räty, T. (2010) Yksilöhuollon päätöksenteko ja asiakas. Teoksessa M. Pajukoski (toim.) *Pääseekö asiakas oikeuksiinsa? Sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuoliset tekijät - työryhmä. Raportti III.* (s. 64–70). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL).

Saatavilla:https://thl.fi/documents/470564/817072/paaseeko_asiakas_oikeuksiinsa.pdf/3763c13d-1f2f4e38-83ca-054e89519d8d

Seppälä, H. (2010). Hoivan ja asumisen välimaastossa. Pohdintoja kehitysvammaisuuden kaksista kasvoista. Teoksessa A. Teittinen (2010), *[Pois laitoksista!] Vammaiset ja hoivan politiikka*. Helsinki: Hakapaino.

Sivula, S. (2010). Tuettu päätöksenteko ratkaisuna oikeusturvan ongelmiin. Teoksessa M. Pajukoski (toim.) *Pääseekö asiakas oikeuksiinsa? Sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuoliset tekijät -työryhmä. Raportti III.* (s. 109-119). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Helsinki.

Saatavilla:https://thl.fi/documents/470564/817072/paaseeko_asiakas_oikeuksiinsa.pdf/3763c13d-1f2f-4e38-83ca-054e89519d8d

Sosiaali- ja terveysministeriö. (2016). *Laitoksesta yksilölliseen asumiseen. Kehitysvammaisten asumisen ohjelman toimeenpanon arviointi ja tehostettavat toimet vuosille 2016–2020. Seurantaryhmän loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016(17). Lainattu 15.2.2018. Saatavilla:

http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74818/Rap_ja_muistioita_2016_17.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2018). *Vammaispalvelujen käsikirja*. Asuminen. Viitattu 28.1.2019. Saatavilla: <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/asuminen>

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2009). *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi*. Helsinki. Lainattu 13.2.2018. Saatavilla: <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>

Vehkakoski, T. (2006). *Leimattu lapsuus? Vammaisuuden rakentuminen ammatti-ihmisten puheessa ja teksteissä*. Jyväskylän yliopisto: Väitöskirja.

Vesala, H. (2010). Hameennappi ja haalari. Tutkimus puhumattoman, vaikeasti kehitysvammaisen naisen itsemääräämisestä ja valinnanmahdollisuuksista. Teoksessa A. Teittinen (2010), *[Pois laitoksista!] Vammaiset ja hoivan politiikka*. Helsinki: Hakapaino.

Virkki, T. (2004). *Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa*. Jyväskylä: Atena.

Visala, A. (2018). *Vapaan tahdon filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016). Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2#idp447436896